MURÂDÎ DÎVÂNI

SULTAN ÜÇÜNCÜ MURAD

TÜRKİYE YAZMA ESERLER KURUMU BAŞKANLIĞI YAYINLARI: 56

Edebiyat ve Sanat Serisi	: 16
Kitabın Adı	: MURÂDÎ DÎVÂNI
Müellifi	: Sultan Üçüncü Murad (1546, 1574 – 1595)
Özgün Dili	: Osmanlıca
Yayına Hazırlayan	: Prof. Dr. H. Ahmet KIRKKILIÇ Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi
Arşiv Kayıt	: Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fatih No. 3874; Ayasofya No. 3972.
Kitap Tasarım	: Yüksel Yücel
Baskı	: Mega Basım Yayın San. ve Tic. A.Ş. Cihangir Mh. Güvercin Cd. No:3/1 Baha İş Mrk. A Blok Kat: 2 34310 Avcılar / İstanbul Tel.: 0212 412 17 00 Sertifika No: 12026
Baskı Yeri ve Yılı	: İstanbul 2015
Baskı Miktarı	: 1. Baskı, 2000 adet

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI
Library of Congress A CIP Catalog Record
Sultan Üçüncü Murad
Murâdî Dîvânı

1- Üçüncü Murad, 2- Murâdî, 3- Edebiyat, 4- Dîvân, 5- Osmanlı Sultanları, 6- Şiir

ISBN: 978-975-17-3802-8

Copyright © Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı. Her hakkı mahfuzdur.
Bütün yayın hakları *Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı*'na aittir. Başkanlığın izni olmaksızın tümüyle veya kısmen, hiçbir yolla ve hiçbir ortamda yayınlanamaz ve çoğaltılamaz.

T.C. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Süleymaniye Mh. Kanuni Medresesi Sk. No: 5 34116 Fatih / İstanbul
Tel.: +90 (212) 511 36 37
Faks: +90 (212) 511 37 00
info@yek.gov.tr
www.yek.gov.tr

MURÂDÎ DÎVÂNI

(İNCELEME - TENKİTLİ METİN)

SULTAN ÜÇÜNCÜ MURAD
(1546, 1574 – 1595)

Çeviri

H. Ahmet Kırkkılıç

TÜRKİYE
YAZMA
ESERLER
KURUMU
BAŞKANLIĞI

TAKDİM

İnsanlık tarihi, akıl ve düşünce sahibi bir varlık olan insanın kurduğu medeniyetleri, medeniyetler arasındaki ilişkileri anlatır. İnsan, zihnî faaliyetlerde bulunma kabiliyetiyle bilim sanat ve kültür değerleri üretir, ürettiği kültür ve düşünce ile de tarihin akışına yön verir.

Medeniyetler, kültürler, dinler, ideolojiler, etnik ve mezhebî anlayışlar arasındaki ilişkiler kimi zaman çatışma ve ayrışmalara, kimi zaman da uzlaşma ve iş birliklerine zemin hazırlamıştır.

İnsanların, toplumların ve devletlerin gücü, ürettikleri kültür ve medeniyet değerlerinin varlığıyla ölçülmüştür. İnsanoğlu olarak daha aydınlık bir gelecek inşâ edebilmemiz, insanlığın ortak değeri, ortak mirası ve ortak kazanımı olan kültür ve medeniyet değerlerini geliştirebilmemizle mümkündür.

Bizler, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve Cumhuriyet'e kadar büyük devletler kuran bir milletiz. Bu büyük devlet geleneğinin arkasında büyük bir medeniyet ve kültür tasavvuru yatmaktadır.

İlk insandan günümüze kadar gök kubbe altında gelişen her değer, hakikatin farklı bir tezahürü olarak bizim için muteber olmuştur. İslam ve Türk tarihinden süzülüp gelen kültürel birikim bizim için büyük bir zenginlik kaynağıdır. Bilgiye, hikmete, irfana dayanan medeniyet değerlerimiz tarih boyunca sevgiyi, hoşgörüyü, adaleti, kardeşlik ve dayanışmayı ön planda tutmuştur.

Gelecek nesillere karşı en büyük sorumluluğumuz, insan ve âlem tasavvurumuzun temel bileşenlerini oluşturan bu eşsiz mirasın etkin bir şekilde aktarılmasını sağlamaktır. Bugünkü ve yarınki nesillerimizin gelişimi, geçmişimizden devraldığımız büyük kültür ve medeniyet mirasının daha iyi idrak edilmesine ve sahiplenilmesine bağlıdır.

Felsefeden tababete, astronomiden matematiğe kadar her alanda, Medine'de, Kahire'de, Şam'da, Bağdat'ta, Buhara'da, Semerkant'ta, Horasan'da, Konya'da, Bursa'da, İstanbul'da ve coğrafyamızın her köşesinde üretilen değerler, bugün tüm insanlığın ortak mirası hâline gelmiştir. Bu büyük emanete sahip çıkmak, bu büyük hazineyi gelecek nesillere aktarmak öncelikli sorumluluğumuzdur.

Yirmi birinci yüzyıl dünyasına sunabileceğimiz yeni bir medeniyet projesinin dokusunu örecek değerleri üretebilmemiz, ancak sahip olduğumuz bu hazinelerin ve zengin birikimin işlenmesiyle mümkündür. Bu miras bize, tarihteki en büyük ilim ve düşünce insanlarının geniş bir yelpazede ürettikleri eserleri sunuyor. Çok çeşitli alanlarda ve disiplinlerde medeniyetimizin en zengin ve benzersiz metinlerini ihtiva eden bu eserlerin korunması, tercüme ya da tıpkıbasım yoluyla işlenmesi ve etkin bir şekilde yeniden inşâ edilmesi, Büyük Türkiye Vizyonumuzun önemli bir parçasıdır. Bu doğrultuda yapılacak çalışmalar, hiç şüphesiz tarihe, ecdadımıza, gelecek nesillere ve insanlığa sunacağımız eserleri üretmeye yönelik fikrî çabaların hasılası olacaktır. Her alanda olduğu gibi bilim, düşünce, kültür ve sanat alanlarında da eser ve iş üretmek idealiyle yeniden ele alınmaya, ilgi görmeye, kaynak olmaya başlayan bu hazinelerin ülkemize ve tüm insanlığa hayırlar getirmesini temenni ederim. Aziz milletimiz, bu kutsal emaneti yücelterek muhafaza etmeyi sürdürecektir.

Recep Tayyip Erdoğan
T. C.
Cumhurbaşkanı

SUNUŞ

Büyük medeniyetler kültür ve düşünce alanındaki yapıtlarıyla sadece muasırlarını değil sonraki kuşakları da etki alanlarına alabilen medeniyetlerdir. Batı'da on ikinci asırdan itibaren tercüme edilmeye başlanan ve uzun yıllar bilim ve felsefe metinlerinin inşasına kaynaklık eden İslam el yazmaları, medeniyetimizin kültürel değerlerinin somut göstergeleridir. İnsanlık bilgi birikiminin hemen her alanında kaleme alınmış olan bu eserlerin, aynı zamanda farklı coğrafyalarda yaşayan toplumların çok geniş bir yelpazedeki düşüncelerinin yansıtıldığı en güzel örnekler olduğunu da görmekteyiz.

Bugün, dünya coğrafyasının pek çok noktasında izlerini görebildiğimiz kültürel ve ilmi mirasımızın bilgiye, hikmete ve irfana dayalı eserlere dönüşerek günümüzü nasıl etkilediğini kavrayabildiğimiz takdirde, geleceğin inşasına yönelik daha tutarlı ve bütüncül bir bilinci elde etmemiz o denli mümkün olacaktır. Zira güçlü bir gelecek inşası, ancak bir bütün olarak geçmişimizden devralmış olduğumuz bu büyük kültür ve medeniyet mirasının aslına uygun bir şekilde korunması ve doğru anlaşılmasıyla gerçekleşecektir.

Türkiye'deki Yazma Eser Kütüphanelerimizde ve müzelerimizde bulunan eserlerimiz geçmişe dönük bin yıllık bir tarihin ince derin detaylarını gözler önüne sermektedir. Bu detaylarda milletimizin dil, kültür, tarih ve toplum bilinci, başka medeniyetlerle olan karşılıklı ilişkileri, tarihten tevarüs ettiği mirasın yansımaları saklıdır. Bu çeşitlilik ve zenginlik, Türkiye'yi bütün dünyada medeniyet birikimi açısından önemli bir konuma taşırken, insanlık adına bu mirası korumak ve gelecek kuşaklara aktarmak için belirlenecek politika ve stratejiler için çok büyük çabalar harcanmasını da zorunlu kılmaktadır. Bu çabaların bir gereği olarak Kültür ve Turizm Bakanlığına bağlı Türkiye Yazma Eserler Kurumumuz yazmaların tıpkıbasım, çeviri, çeviri

yazı ve eleştirmeli basımını yaparak bilim, sanat ve kültür insanlarının istifadesine sunmak maksadıyla çalışmalar yürütmektedir. Bu çalışmalar neticesinde önemli ürünlerin ortaya çıkacağına yürekten inanmaktayız.

Kültürümüzün zenginliğini daha çok anladıkça, müşterek değerlerimizin yarattığı toplumsal kabiliyetlerimize dair sahip olduğumuz özgüven daha da artacaktır. Bu zenginlik aynı zamanda, sadece kendi toplumsal sistemimizde değil, bölgemizde ve dünyada yaşanan toplumsal sorunlara yönelik çözüm arayışlarına da katkı sağlayacaktır. Toplumsal sorunlarda çözüm, kendimize, çevremize, geçmişimize, geleceğimize, kültürümüze, medeniyetimize, diğer medeniyetler ve kültürlere karşı sunacağımız katkılara bağlıdır.

Ömer Çelik
T. C.
Kültür ve Turizm Bakanı

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 4
SUNUŞ 6
ÖN SÖZ 11
Kısaltmalar 15
Osmanlı Türkçesi Transkripsiyon Alfabesi 16

GİRİŞ 17

BİRİNCİ KISIM
Sultan Üçüncü Murad 23

Sultan Üçüncü Murad'ın Hayatı 23
Üçüncü Murad Devri Fetihleri 37
Üçüncü Murad'ın Vefatı 39
Sultan Üçüncü Murad'ın Hattatlığı 42
Sultan Üçüncü Murad'ın Edebî Şahsiyeti 43
Sultan Üçüncü Murad'ın Divan'da Olmayan Bazı Şiirleri 56
Sultan Üçüncü Murad'ın Eserleri 58
Divan 60
Fütuhatü'ş-sıyam 63
Esrarname 63

İKİNCİ KISIM

Metnin Kuruluşunda Karşılaştırılan Nüshalar 64

KAYNAKLAR 72

TENKİTLİ METİN

Gazeller 79
Muhammes 891
Mesneviler 893
Nazımlar 915
Müfretler 928

ÖN SÖZ

Özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme döneminde Osmanlı sultanları ila-yı kelimetullah için gayret gösterirken hassas ruhlarını şiir terennümleriyle ortaya koymuştur. Hemen hemen bütün Osmanlı hükümdarları ve şehzadeler hatta hanım sultanlar da şiir söylemiştir. Onların bu yönlerini ortaya çıkarmak kültürümüz için ciddi bir gayret olacaktır. Sultan İkinci Murad'a (1404, 1421-1451) kadar Osmanlı sultanlarının şiirleri şüyu yoluyla bize ulaşmış, bundan sonraki sultanlar ise ya divan tertip etmişler veya divançe ölçeğinde şiir söylemiştir. Divan tertip eden ilk hükümdar Avnî mahlaslı Fatih Sultan Mehmed'dir (1432, 1451-1481). Onu Adlî mahlasıyla Sultan İkinci Bayezid (1448, 1481-1512) takip eder. Yavuz Sultan Selim'in (1470, 1512-1520) divanı Farsçadır. Bütün divan şairleri arasında 2799'u gazel olmak üzere 15935 beyitlik muhtevası ile en hacimli divana sahip olanlardan biri de Muhibbi mahlaslı Kanuni Sultan Süleyman'dır [Ak, 1979, (1494, 1520-1566)]. Muhibbi'nin bir de Farsça divanı vardır. Sultan İkinci Selim'in (1524, 1566-1574) de güzel şiirleri vardır. Osmanlı sultanlarının en bilginlerinden olan Muradî mahlaslı Sultan Üçüncü Murad (1546, 1574-1595) da bütün divan edebiyatı çerçevesinde en çok şiir söyleyen şairlerden biridir. 1565'i gazel, 1'i muhammes, 48'i küçük mesnevi, 39'u nazım/kıta ve 48'i müfret olmak üzere 8364 beyitten oluşan Üçüncü Murad Divanı'nda Türkçe, Arapça, Farsça mülemmalar Sultan Üçüncü Murad'ın bu dillere şiir söyleyebilecek ölçüde hâkim olduğunu göstermektedir. Divan'da Arapça veya Farsça olarak söylenen 155 beyit ve özellikle Arapça olmak üzere 329 beyitte de iktibas veya Arapça yahut Farsça ibare vardır. Osmanlı padişahlarının en bilginlerinden sayılan Sultan Üçüncü Murad'ın Türkçe divanı dışında, Arapça ve Farsça iki divanı daha olduğu ifade edilmekte ise de kaynaklarda *"Her üç dilde divanı vardır"* ifadesi ve divandaki mülemmalardan hareketle Muradi'nin Türkçe divanındaki Arapça ve Farsça manzumeler sebebiyle bu şekilde bir kanaate varmış olabilecekleri gibi onun bugün için ele geçmemiş Arapça ve Farsça divanları da görülmüş olabilir. Kâtib Çelebi'nin (1609-1657) "Ehli yanında makbul eserdir" dediği Fütuhatü's-Siyam adlı Muradi'nin Divan'dan başka diğer bir eserinden de bahsedilmektedir. Şeyh Şemseddin-i Sivasî (1519-1597) tarafından şerh

edilen Esrarname adlı ele geçmeyen ka bir eseri daha vardır. Bütün bunlar Sultan Üçüncü Murad'ın incelenmesi gereken önemli bir şahsiyet olduğunu göstermektedir. Sultan Üçüncü Murad'ın oğlu Adni mahlaslı Sultan Üçüncü Mehmed (1566, 1595-1603), akabinde Bahti mahlaslı Sultan Birinci Ahmed (1590, 1603, 1617), Farisi mahlaslı Sultan İkinci Osman (1604, 1618-1622), Muradi mahlaslı Sultan Dördüncü Murad (1612, 1623-1640) şair idi. Müteakiben Vefai mahlaslı Sultan Dördüncü Mehmed (1642, 1648-1687), Ahmed mahlaslı Sultan İkinci Ahmed (1643, 1691-1693), hattat ve musikişinas olan İkbali mahlaslı Sultan İkinci Mustafa (1664, 1695-1703), hattat ve musikişinas olan Necib mahlaslı Sultan Üçüncü Ahmed (1673, 1703-1730), Birinci Mahmud (Sebkati, hattat), hattat olan Cihangir mahlaslı Sultan Üçüncü Mustafa (1717, 1757-1774), hattat ve bestekâr olan İlhami mahlaslı Sultan Üçüncü Selim (1761, 1789-1807) ile Adli mahlaslı Sultan İkinci Mahmud (1784, 1808-1839), bestekâr olan Sultan Abdülaziz (1830, 1861-1876), Sultan İkinci Abdülhamid (1842, 1876-1909), Sultan Mehmed Reşad [Beşinci Mehmed (1844, 1909-1918)], bestekâr olan Sultan Vahdettin [Altıncı Mehmed (1861, 1918-1922)] de şiirle meşgul olmuştur.

Yazdığı çok sayıda şiir sebebiyle Sultan Üçüncü Murad Osmanlı sultanları arasında müstesna bir yere sahiptir. Onu bu ayrıcalıklı yönüyle tanıtmayı amaçlayan Sultan Üçüncü Murad (Muradi) divanı hacimli bir eserdir. Eserin Türkiye kütüphanelerinde altı, Paris Bibliotheque Nationalde iki tane olmak üzere sekiz yazma nüshası vardır.

Doktora çalışması sırasında bilinen bu sekiz nüshayı karşılaştırılarak müellif metnine en yakın nüsha ortaya konulmaya çalışıldı.

Sultan Üçüncü Murad'ı yalnızca edebî şahsiyetiyle ele almak büyük bir eksiklik olacağı için çalışmada onun tarihî şahsiyeti, devrinin önemli hadiseleri, fetihleri ve dönemin Türk tarihi içindeki yeri de belirtilmeye çalışıldı.

Muradi Divanı üzerindeki doktora çalışmam sırasında büyük yardım ve teşviklerini gördüğüm hocam Prof. Dr. Hüseyin AYAN Beyefendi'ye teşekkürü zevkli bir vazife sayıyorum. Ayrıca kitabın basıma hazırlanması için usanç bilmez teşvikleriyle bizi yönlendiren Prof. Dr. Mustafa TAHRALI

Beyefendi ile Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı çalışanlarına ve Doç. Dr. Ferruh ÖZPİLAVCI Beyefendi'ye, Arapça çevirileri yapan Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÖKTAŞ'a, öğretmen Hümeyra VEYİS'e, Farsça çevirilere yardım eden İran Konsolosluğu görevlilerinden Hamit ZAMANLI'ya sonsuz teşekkürler.

Prof. Dr. H. Ahmet Kırkkılıç

KISALTMALAR

A. : Ayasofya Kitaplığı, No: 3972 (Süleymaniye Kütüphanesi)
AE. : Ali Emiri Efendi Kitaplığı, Manzum Eserler Bölümü, No: 401 (Millet Kütüphanesi)
asv. : Aleyhi's-salatü ve's-selam
F. : Fatih Kitaplığı, No: 3874 (Süleymaniye Kütüphanesi)
H. : Hekimoğlu Ali Paşa Kitaplığı, Ali Emiri-Manzum Eserler Bölümü, No: 625 (Millet Kütüphanesi)
M. : Mihrişah Sultan Kitaplığı, No: 359 (Eyüp Husrev Paşa Kütüphanesi)
R. : Revan Kitaplığı, No: 470 (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi)

ae. : Aynı eser
Ank. : Ankara
asm. : Aleyhi's-salatü ve's-selam
AŞ. : Anonim Şirketi
ay. : Aynı yazar
ay. : Aynı yer
b. : Beyit; bin (oğlu)
bk. : Bakınız
C : Cilt
cc. : Celle celalühü
Çev. : Çeviren
Fak. : Fakültesi
G : Gazel
İA : İslam Ansiklopedisi
İst. : İstanbul
İKTYDK : İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu
kt : Kitap
Kit. : Kitapçılık, Kitabevi
Ktp. : Kütüphanesi
Matb. : Matbaa / Matbaası
Mf : Müfred
MFA : Mikrofilm Arşivi
MK : Millî Kütüphane
Ms : Mesnevi
Muh : Muhammes
muht. y. : Muhtelif yerler
n : Not
No. : Numara
öl. : Ölümü
s. : Sayfa
st : Satır
TA : Türk Ansiklopedisi
TTK : Türk Tarih Kurumu
TY : Türkçe Yazmalar
vb. : ve başkası, ve başkaları, ve benzeri, ve benzerleri, ve bunun gibi
vd. : ve devamı, ve diğerleri
vr. : Varak
Yay. : Yayınevi
yk : Yaprak
yz : Yazı

Osmanlı Türkçesi Transkripsiyon Alfabesi

harf	adı	okunuşu	transkripsiyon karşılığı	harf	adı	okunuşu	transkripsiyon karşılığı
ا	elif	a, e, â	a, e; ā, (Arapça, Farsça kelimelerde başta: ı, i; u, ü)	آ	metli elif		a, ā
				أ	hemzeli elif		e, ʾ
ء	hemze	ʾ	ʾ	ص	sat	s	Ṣ, ṣ
ب	be	B	b	ض	dat	z / d	Ż, ż / Ḍ, ḍ
پ	pe	P	p	ط	tı	t	Ṭ, ṭ
ت	te	t	p	ظ	zı	z	Ẓ, ẓ
ث	se	s	p	ع	ayın	ʾ	%
ج	cim	c	c	غ	gayın	g (ı), ğ (ı)	Ġ, ġ
چ	çim	ç	ç	ف	fe	f	f
ح	ha	h	Ḥ, ḥ	ق	kaf	k (a)	Ḳ, ḳ
خ	hı	h	Ḫ, ḫ	ك	kef	k (e)	k (e), g (e), ğ (e); v; Ṅ, ñ
د	dal	d	d	ل	lam	l	l
ذ	zel	z	Ẕ, ẕ	م	mim	m	m
ر	re	r	r	ن	nun	n	n
ز	ze	z	z	و	vav	v; u, ü; û	v; o, ö, u, ü; Ū, ū
ژ	ze	j	z	ه	he	h, a, e	h, a, e
س	sin	s	s	ى	ye	y; ı, i; î	y; ı, i; Ī, ī
ش	şin	ş	ş				

GİRİŞ

Muradi Divanı hacimli bir eserdir. Eserin Türkiye kütüphanelerinde altı, Paris Bibiotheque Nationalde iki tane olmak üzere sekiz yazma nüshası vardır.

Eser doktora tezi olarak hazırlanırken bilinen sekiz nüsha karşılaştırılmış, müellif metnine en yakın ve en sağlam nüshanın ortaya konulmasına gayret gösterilmiştir. Bölümün sonunda Muradi Divanı'nın tenkitli metnine göre, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı tarafından 2012 yılında tıpkıbasımı yapılan Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu no. 3874'teki yazma nüshada bulunan şiirlerin varak numaraları ile en yetkin nüsha sayılabilecek Ayasofya nüshası ve manzumelerin değişik sayfalarda yer aldığı Revan nüshasının varak numaraları gösterilmiştir.

Sultan Üçüncü Murad'ı yalnızca edebî şahsiyetiyle ele almak büyük bir eksiklik olacağı için devrin önemli hadiseleri ve fetihlerine, onun tarihî şahsiyetine de kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Tarih boyunca milletimiz, değişik coğrafyalarda çeşitli medeniyetler kurmuş, pek çok şanlı zaferler kazanmış, aynı zamanda da hassas ve ince ruhlarını ifadede hayli başarılı olmuştur. Kahramanlıkta, muharebe meydanlarında milletine örnek olan devlet reisleri, hassasiyet ve incelikte de milletinin rehberi olmuştur. Bu husus, en mükemmel şekilde Osmanlı sultanlarında kendini göstermiştir. Saltanat meşguliyetlerine rağmen Osmanlı sultanları, şairlik bakımından milletimizin çıkardığı pek çok edipler arasında süslü ve parlak şiirleriyle ön sıralarda yer almışlardır.

Osmanlı sultanlarının hemen hepsinin güzel şiirler söyleyebilmeleri bu hanedana Cenab-ı Hakk'ın bir ihsanı olarak yorumlanabilir.

Ali Emiri Bey, meşhur şairlerimizin hemen hepsinin sultanların önderliğinde ve onların teşvikiyle şöhret bulduklarını ve bu sayede sayılarının arttığını, edebiyatımızın da bu sayede yüksek derecelere eriştiğini, sultanların da onların içinde en parlak eserler ortaya koyabildiğini ifade eder. Emiri Bey devamla başta Cenab-ı Osman Gazi olduğu hâlde Cenab-ı Kibriya'nın (cc.)

şanı yüce hanedana ümmetin en zekilerinde bile görülmeyen bir istidat verdiğini, onların böylesi mükemmel beyitleri manevi ihsan sayesinde söylediği, onların mucizevi incelikleri ihtiva eden kemalatını tarih sayfalarında görmenin mümkün olmadığı tespitinde bulunur. (Emiri, 1319: 25, 39, 40, 46, 47)

Bu sözler, bizim bu mevzua niçin ilgi gösterdiğimizi, âdeta veciz bir şekilde ortaya koyar. Osmanlı sarayında şiirle uğraşma ananevi bir karakter arz etmiştir. Hemen hemen bütün Osmanlı padişahları ve birçok şehzade şiir söylemiştir. Öyle ki saraydaki hanımlar[1] hatta çocuklar[2] dahi bunun güzel numunelerini verebilmiştir.

Acaba Türk sultanları arasında şiir söyleme ananesi Osmanlılarla mı başlamıştır? Buna cevap vermek şimdilik mümkün değildir. Ancak ilk edebî metinlerimiz olan Göktürk Kitabeleri›nde yer yer nazma yaklaşan bir ifade görülmektedir. Kül Tigin ve Bilge Kağan Kitabeleri›nin yazarı Yollug Tigin, bazen şiir üslubuna yaklaşmıştır[3].

---

1 Hurrem Sultan'ın Kanuni'ye gönderdiği mektubdaki bir şiiri:

Ey sabâ sultânıma zâr ü perîşan diyesin
Gül yüzünsüz işi bülbül gibi efgan diyesin
Firkatinde sanma derd-i dile dermânım yeter
Bulmadı kimse onun derdine derman diyesin
Tîğ-i derdinle yüreğimi delip dest-i gamın
Ney gibi firkat ile hasta vü nâlan diyesin
Bir dahi görmek nasip ola mı âlemde seni
Eşiğine bârî bir kez yüzümü sürsem ganî
Korkarım unutasız devletli sultânım beni
Yalınız gün gibi seyranla harâşân eylerin
Vay ne müşkül dert olurmuş pâdişâhın firkati
Yaktı yandırdı beni bu nâr-ı hicrin mihneti
N'ola bu câriyeni yakmakmış oda âdeti
Yalınız gün gibi seyranla harâşân eylerin (Uluçay, 1951: 34-35, 39; Banarlı, 1971-1978: 569)

Afife Sultan'ın Avcı Sultan Mehmed'in bir şiirine nazıresi:

Beyazlar giydiğince pâdişâhım aya benzersin
Siyahlar giydiğince Kâbe-i ulyâya benzersin
Kızıllar giydiğince cevher-i hamrâya benzersin
Benim heybetli hünkârım heman deryâya benzersin (Uluçay, 1951:39; Şapolyo, 1961: 269; Banarlı, 1971-1978: 569)

Avcı Mehmed diğer eşi Gülnuş (Gülnaz) Sultan da şiir söylemiştir. (Şapolyo, 1961: 269)

2 Üçüncü Murad'ın oğlu Şehzade Mustafa (öl. 1595), daha dokuz yaşında iken "nizam-ı âlem için öldürüleceğini bilerek 'Hanedan-ı celil-i Osmaniye, mahsus olan fıtrat-ı selime ve kudret-i bedianın netayic-i harikuladesi sebebiyle mükemmel bir beyit irad etmesi" bunun güzel numunelerindendir. Nitekim Cevahirü'l-Müluk müellifi bu hadiseye binaen "Dünya yüzünde bulunan kâffe-i ümem ü akvama şamil olmak üzere böyle dokuz yaşında vefat eden sıbyan arasında bir şair-i mahir görülmüş veya işitilmiş midir?" demektedir.

3 Bunça bitig bitigme / (Men) Kül Tigin atısı / Yollug Tigin bitidim
*Yi*girmi kün olurup / Bu taşka bu tamga kop / Yollug Tigin bitidim
İfadalerde 4+3=7' li hece vezni gürünümü hâkim.
[(Bunca yazılar yazan / Ben Kül Tigin atisi (yeğeni, lalası, hocası) / Ben Yollug Tigin yazdım
Tam yirmi gün oturup / Bu taşa damga koyup / Ben Yollug Tigin yazdım)]

Rus bilgini İya Vasilyevna Stebleva Kitabeler'in manzum olduğu ile ilgili geniş bir deneme yapmış ve abideleri manzum olarak yayınlamıştır. Doğru bir görüş olmamakla birlikte, bu yayım abidelerdeki dil ve üslubun ahengini göstermesi bakımından dikkate değer bir husustur. [1]

Bilindiği gibi tigin, hakan veya hükümdar soyundan olanlara verilen bir unvandır. Şu hâlde bir prens olan Yollug Tigin'i, adı bilinen ilk şairimiz olarak göstermek mümkündür. Keza yine adı bilinen ilk şairlerimizden biri de Aprınçur Tigin'dir. (Arat, 11, 46-47, 1986, Eski Türk Şiiri, 14-17)

Osmanlı Sultanları da âdeta eski bir geleneğe uyarak, millî bir davranış şeklinde şiir söylemiştir, demek mümkündür.

Dünya hükümdarlarının çok az bir kısmı şiir ve musikinin içinde olmuştur. Hz. Davud (yaklaşık MÖ 1000-962) ve Hz. Ali (599-661) hariç Bâbilliler, Mısır Firavunları, Abbasiler, Fâtımiler, Geldaniler ve Batı'da Hristiyan kralları arasında Osmanlı hükümdarları ölçüsünde şiirle uğraşan pek yoktur. Ancak Oğuzların Salur Boyundan Kadı Burhaneddin (1245, 1381-1398), Türk kültürünü benimsemiş Türk ve Moğol soylu Ahmed Celayiri (1382?-1410). Hüseyin Baykara (1438, 1499-1506), Babür Şah (1483, 1507-1730) ile Türk soylu İran hükümdarı Şah İsmail-Hatai (1487?, 1510-1524) ve Kırım hanlarından Mengli Giray (1445, 1467, 1468-1475, 1478-1515), Devlet Giray (1512, 1551- 1557) ile üç dilde nazm ve nesre kadir, divan sahibi Gazi Giray (1554, 1588-1596, 1596-1607) ve Halim Giray (1287, 1772-1883) vd. değerli şiirler söylemişlerdir (Şardağ, 1982 :1, 2, 23, 34, 67, 133, 139, 200, 264, Banarlı, 1971-1978 :365, 438, 518, 523).

Onların eşsiz edebî kabiliyetleri ve hak sahiplerine karşı kadirbilir birer lütuf sahibi olmaları, şairlerimizin istidatlarını geliştirmelerini ve şöhret kazanmalarını sağlamıştır. Sultanların, âlimleri, edipleri ve faziletlileri bizzat himaye etmeleri sayesinde edebiyatımız yüce ve yüksek derecelere erişebilmiştir.

Kül Tigin, Bilge Kağan ve Yollug Tigin'in Göktürk Kitabeleri'nde yer yer nazma yaklaşan ifadeleri ve adı bilinen ilk şairlerimizden Aprınçur Tigin'in

1 Stebleva, Iya Vasilyevna "Some notes of the style of the Ancient Turkish Poetry (Eski Türk Şiirinin Yapısı Üzerine Notlar) ", *TDAY-B,* 1991, Ankara, 1994: 65-67

şiirleri göz önüne alınırsa Osmanlı sultanları da, âdeta eski bir geleneğe uyarak şiir söylemiştir, denilebilir. Nitekim bu gelenek, Kadı Burhaneddin, Hüseyin Baykara, baburi yazısının mucidi[1] Babür Şah, Hatai mahlaslı Şah İsmail, Gazi Giray ve başkalarında da kendini devam ettirmiştir. Osmanlı padişahları içinde divan sahibi olmayanlar görülse bile, şair olmayanı yok gibidir.

Sultan Üçüncü Murad [(1546, 1574-1595), Muradi]'a kadar olan hükümdarları sıralarsak: Osman Bey (1258, 1299-1326), Orhan Gazi (1281, 1326-1362), Birinci Murad (1326, 1362-1389), Yıldırım Bayezid (1360, 1389-1402) ve Birinci Mehmed'in (1389, 1413-1421) şiirleri rivayet yoluyla bize ulaşmış, Sultan İkinci Murad (1404, 1421-1451; Muradi), Fatih Sultan Mehmed (1432, 1451-1481; Avni), Sultan İkinci Bayezid [(1448, 1481-1512), Adli], Yavuz Sultan Selim (1470, 1512-1520; Selimî 74. İslam halifesi ve ilk Osmanlı halifesi.), Kanuni Sultan Süleyman (1494, 1520-1566; Muhibbi), Sultan İkinci Selim (1524, 1566-1574; Selimi)'nin şiirleri ise divan şeklinde veya mecmualar yoluyla günümüze intikal etmiştir.

Osmanlı hanedanı içinde yalnız padişahlar değil, şehzadeler de şiirle uğraşmıştır. Üçüncü Murad'ın nasıl bir edebî muhit içerisinde yetiştiğini göstermek ve hatıralarını yeniden yâd etmek için onları ismen de olsa anmak uygun olacaktır. Üstelik bunların içerisinde Sultan İkinci Bayezid'in kardeşi Cem Sultan, şairlik yönü gerçekten kuvvetli ve vatan hasretini dile getiren ilk şairimiz olarak kabul edilirken, Yavuz Sultan Selim'in kardeşi Şehzade Korkud da bütün Osmanlı hanedanı içerisinde en fazla eser veren kişi olarak takdir görmüştür. Sultan Üçüncü Murad'a kadar olan şair şehzadeler şunlardır:

Mustafa (1450-1474, Fatih'in oğlu), Cem Sultan (1459-1495, mahlası önce Sehayi, sonra Cem, Türkçe ve Farsça divanları ile Cemşid ü Hurşid mesnevisi vardır) Korkud Çelebi (1470-1513), mahlası Harimi, divanı, Ferhad ü Şîrîn mesnevisi ve altı ilmî eseri vardır), Kanuni'nin oğulları Meh-

1 *Vekayi'inde* daha Hindistan'ı almadan önce Kabil'de hükümdar iken 1504 te kendisinin îcat ettiğini ve örneklerini bir çok yerlere gönderdiğini söylediği ve *«Baburi Hattı»* admı verdiği yazının alfabesi… (Prof. Dr. Reşid Rahmeti Arat, *Babur ve Yazısı,* Türk Kültürü 1964, sayı 17, 18-21; Annette S. Beveridge, *The Babur-Name,* London-Leyden 1905, 114b, 179a, 357b; Baburnâme, "Babur'un Hâtıratı, çev. Reşid Rahmeti Arat, 3. bs., Kültür Bak., Yay., Ankara, 2000, 1, 157, 196, 405.)

med (1521-1543), Mustafa (1515-1553, mahlası Muhlisi), Cihangir (1531-1553, mahlası Zaifi) ve Bayezid (1525-1561, mahlası Şahi, divanı vardır).

Elbette şair sultanlar ve şehzadeler saydıklarımızdan ibaret değil. Fakat çalışmamızın hacmini artıracağı düşüncesiyle birkaç Osmanlı sultanının adını anmak yerinde olacaktır.

Üçüncü Murad'dan sonraki şair sultanlar şöyle sıralanabilir:

Üçüncü Mehmed (1566, 1595-1603, Adni), Birinci Ahmed (1590, 1603, 1617, Bahti), İkinci Osman (1604, 1618-1622, Farisi), Dördüncü Murad (1612, 1623-1640, Muradî), Dördüncü Mehmed (1642, 1648-1687, Vefai), İkinci Ahmed (1643, 1691-1693, Ahmed), İkinci Mustafa (1664, 1695-1703, İkbali, hattat ve musikişinas), Üçüncü Ahmed (1673, 1703-1730, Necibi, hattat) Birinci Mahmud (1696, 1730-1754, Sebkati, hattat), Üçüncü Mustafa (1717, 1757-1774, Cihangir, hattat), Üçüncü Selim (1761, 1789-1807, İlhami, hattat ve bestekâr), İkinci Mahmud (1784, 1808-1839, Adli, hattat ve bestekâr) Abdülaziz (1830, 1861-1876, bestekâr), Mehmed Reşad (1844, 1909-1918), Altıncı Mehmed Vahideddin (1861, 1918-1922, 114. İslam halifesi, son halife). Adını andıklarımızı ve diğerlerini rahmetle anıyoruz.

Oldukça bakir bir saha olan şair Osmanlı sultanları üzerinde çalışma yapmanın, millî kültürümüze de bir hizmet olacağı düşüncesi bizi Osmanlı hükümdarlarından birinin divanı üzerinde çalışma yapmaya sevk etmiştir.

Sultan Üçüncü Murad'ın Esrarname ve Fütuhatü's-Sıyam adlı tasavvuf vadisindeki eserlerinin, âlimlerce şerh edilmesi, devrin sultanü'ş-şuarası Baki'nin ona nazire yazması gibi sebepler, onun devrinin önde gelen âlim ve şairleri arasında olduğunu gösterdiğinden, biz de Muradi Divanı'nın tenkitli metnini kurmaya çalıştık.

Divanın pek büyük bir bölümünü: gazeller (1565 gazel) teşkil etmektedir. Divanda ayrıca 1 muhammes, 48 mesnevi, 39 nazım/ kıta ve 48 müfret yer almaktadır. Buna bakarak Sultan Murad için rahatlıkla gazel şairidir, diyebiliriz, Divandaki şiirlerin hemen hepsinde tasavvuf alametleri sezilmektedir. Eğlenceye çok düşkün bir şahsın tasavvuf vadisinde şiir yazması

ilk anda garip karşılanabilir. Ancak tahta geçtiği ilk yıllarda şer'en haram olan içki yasağının üzerinde hassasiyetle duran bu hükümdarın (sonradan yeniçerilerin ayaklanıp, feryat etmeleri yüzünden bu yasak şiddetle takip edilememiştir) yaratılış itibariyle dinî emirleri tatbik arzusuyla dolu olduğu ortadadır.

Onun zamanında imparatorluk, iktisadî ve askerî bakımdan en ileri devrini yaşarken, edebiyat tarihçilerimiz de bu sıralarda divan edebiyatının en yüksek devirlerinden birini yaşadığında müttefiktirler. Fuzuli, Zati, Hayali, Nevi, Ruhi, Taşlıcalı Yahya, Baki gibi divan edebiyatının büyük şairleri bu asırda yaşamıştır.

"Asırlardan beri büyük İran şairlerini örnek edinme zaruretindeki büyük Türk şairleri, bu asırdan sonra, örneklerini artık kendi edebiyatlarında bulacaklardı. XVI. asırda divan edebiyatı belki en büyük şairlerini yetiştirerek onların sanatlarında ve eserlerinde bir Türk klasisizmi meydana getirecek ve bundan sonraki asırların şairleri artık kendi klasiklerinin izlerinde yürüyecekti. (Banarlı, 1971-1978: 561)"

Çalışmada asrın son hükümdarlarından Üçüncü Murad Divanı'nın tenkitli metni asıl mevzu olmakla beraber Sultan Üçüncü Murad'ın hayatı, edebî şahsiyeti eserleri ve divanının incelenmesi gibi hususlar üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ KISIM
SULTAN ÜÇÜNCÜ MURAD

Sultan Üçüncü Murad'ın Hayatı (1546, 1574 – 1595)

Babası İkinci Selim, annesi Haseki Afife Nurbanu Sultan'dır. Manisa'da doğmuştur. Saltanat süresi yirmi bir yıldır. On ikinci Osmanlı sultanı ve yetmiş yedinci İslam halifesidir.

Manisa'da doğmuştur. "Hayrü'n-nesep (خير النسب: 953 = 1546)" doğumuna tarihtir.

Sünnet düğünü 1557'de Manisa'da yapıldı. Hocaları Sadeddin Efendi (1536-1599). İbrahim Efendi, Saruhani Cafer Efendi'dir (öl. 75/1574).

İkinci Selim Karaman valiliğine tayin edilince dedesi Kanuni Sultan Süleyman tarafından ilk olarak 1558 yılında Akşehir, İkinci Selim'in saltanatı sırasında Manisa sancakbeyliğine gönderildi. On altı yıl bu sancaklarda valilik yaptı. Akşehir sancak beyliği sırasında babası ile amcası Bayezid arasındaki savaşta Konya kalesini muhafaza etti. Bu Üçüncü Murad'ın bizzat iştirak ettiği tek muharebedir. 15 Aralık 1574'te İkinci Selim'in vefatı üzerine büyük oğul olduğu için Sokullu Mehmed Paşa tarafından saltanata davet edildi. Manisa'dan Mudanya iskelesine gelen veliaht şehzade, gönderilen kadırgaya rastlayamadığından fırtınaya rağmen küçük bir gemiyle büyük tehlikeler atlatarak İstanbul'a vardı. Sarayburnu'nda kendisini karşılayan *Sokullu*'nun elini öpmek istediği, fakat sadrazamın daha çabuk davranarak padişahın elini öptüğü rivayet edilir. Daha sonra yaptığı harekete pişman olan Üçüncü *Murad*'ın veziriazamına içten içe kızdığı, hatta yıllar sonra *Sokullu*'nun öldürülmesinde bu hadisenin de rolü olduğu ileri sürülür.

22 Aralık 1574'te tahta çıkan *Sultan Murad*, Fatih kanunnamesi gereği *"nizam-ı âlem için"* beş kardeşini boğdurttu ve bundan iki gün sonra da bir milyon duka altını kadar cülus bahşişi dağıttı.

Üçüncü Murad çeşitli eserlerde orta boylu, beyaz tenli, kumral saçlı ve kaşlı, değirmi güzel yüzlü, süzük bakışlı, balıketi tenli, sağlam yapılı, kuvvetli bir zat olarak tasvir edilmiştir. Bilhassa padişahlığı sırasanda hâli ve tavrı şeriat ve kanun dâhilinde olmuştur.

Yumuşak karakterli, merhametli, nazik, ikramdan hoşlanan, zeki, akıllı, hikmet sahibi, neşeli, kendi başına direktif vermekten hoşlanmayan, çabuk tesir altında kalan, sebatsız, tereddütlü, adaletli, fakat çabuk öfkelenebilen ve böyle anlarda merhametsiz olabilen, zevke, içkiye, kadına düşkün bir padişah olarak tanımlanmıştır.

Silah kullanmada ve ata binmekte hüner sahibidir.

Asma saatçilik ve ressamlığa da meyli vardır.

Üçüncü Murad'ın ahlaklı, salah ve takva sahibi, kuvvetli bir tasavvuf kültürü almış, ruhen maneviyata çok bağlı bir şahıs olduğu pek çok eserde tekrarlanmıştır.

Tarikat şeyhleri ve tarikat mensublarıyla mektuplaşmış, bilhassa Halveti şeyhi Şaban Efendi'nin (XVI. asır) halifesi olan Şeyh Şuca'a (XVI. asır) gördüğü rüyaları devamlı tabir ettirmiştir. Ashab-ı sülukla olan bu mükâtebe sebebiyle tasavvufa olan meyli daha da artmıştır. Ruhen maneviyata bağlı olup, kuvvetli bir tasavvuf kültürü ve imanı ile yoğrulmuştur.

Üçüncü Murad, kelimelerin ruh ve anlamlarını, bütün inceliklerini bilecek kadar uyanık ve bilgili bir insan olarak yetişmiştir.

Etrafına müneccimleri, remil atanları, şeyhleri ve şairleri toplayıp, bunlara avuç dolusu altın saçan padişah, zamanını, çevresindeki eğlence takımları, cüce ve maskaralarla, geceleri ise kadınlarla geçirmiştir. (Hammer, J. V. 1991. C II. s. 211)

Belki de bu hükümdarın tasavvufi vadide şiir yazması, onun, sefahet âlemlerinden ıstırap duyduğunu ve tasavvufu bir sığınak olarak görmesinden ileri gelmiştir.

Eğlence ve toplantılara katıldığı her günün ikindi namazını kıldıktan sonra kalkıp haremine giderken, bugün de böyle boş geçti diye yüce Tanrı'ya şükrettiği, ancak tasavvufa meylinden sonra menhiyattan tamamıyla uzaklaştığı nakledilir.

Önceleri cuma namazlarına çıkarken, bunu da terk edip, sarayda ibadeti âdet hâline getirmiştir. Sonraları İstanbul'dan hatta saraydan dışarı çıkma-

mışsa da bazı geceler tebdil-i kıyafet ederek İstanbul sokaklarında gezdiği anlaşılmaktadır. Elçi kabulü, ehemmiyetli hadiselerin icrası gibi hadiseler dışında divan-ı hümayuna dahi çıkmamış, padişahlığı sırasında hiç bir sefere de katılmamıştır. Mansıp tevcihi ve ehemmiyetli işlere dair işlerde dahi maruzatla izin verme usulünü tesis etmiştir.

Fikirlerindeki kararsızlık, harem kadınlarının onun üzerindeki nüfuzunun biraz da gerekli sonucudur. Haremdeki su-i istimalleri sara nöbetlerine uğramasına yol açmıştır. Hasan Çelebi ise korku ve ıstıraptan sara illetine tutulmuştur, demektedir. (Hasan Çelebi, Kınalızade, 1978)

Rivayete göre bu sebepten vezirleri tarafından sefere gitmesi hakkında yapılan tekliflere hastalığı meydana çıkacak diye muvafakat etmemiştir.

Sultan Murad ihtişamlı elbiselerden, mücevherattan hoşlanan bir zat olup, kavuğu üzerinde kıymetli taşlar bulundurmuştur. Servete haris olmakla beraber kadınlara, çocuklarına ve onların hocalarına karşı çok cömert olmuştur. Mal toplamak ve alışılmamış hediyeler vermekle tanınmıştır. Vefatında sekiz yüz yük akçe borcu çıkmış ve bu borç enderun hazinesinden ödenmiştir. Servet toplama hırsı ile, vükelayı mal tahsiline teşvike, hazineye menfaat temini endişesi ile teftiş ve misadereye yöneltmiştir.

Üçüncü Murad, Osmanoğullarınm en bilginlerinden biridir. Arapça ve Farsçayı bu dillerde şiir söyleyecek kadar bildiği gibi, devrinin ilimlerine de vâkıf, hatta bazılarında mütehassıstır. Hoca Sadeddin Efendi gibi âlimlerden tarih ve siyaset dersi okumuştur. Dünya tarihine ve hususen o devir hükümdarlarının yaptığı harplere karşı alaka duymuş, her yeni şeyi öğrenmeyi ve her şeyin mükemmel olmasını istemiştir. Hocaları önce İbrahim Efendi, cülusundan bir yıl önce de Sadeddin Efendi olmuştur.

Zamanında şeyhler, salihler, âlimler ve şairler mutlu olmuştur. Bunlar eserlerini arz ettikçe veya huzura çıktıkça hükümdarane bahşişler vermiştir. Dergâhı arzuhâl sahiplerine devamlı açık olmuştur.

Sultan Üçüncü Murad, divanında mensup olduğu tarikatın adını zikretmemişse de Kâtip Çelebi ve Müstakimzade'ye göre Kastamonulu Şeyh Şüca Halveti'den inabe almıştır. Ancak İstanbul Yazı Sanatları Müzesi 255 numa-

rada kayıtlı 26 cm çapında, üzerinde Üçüncü Murad'ın hattı ile resimlemesi bulunan levhadaki dörtlük ve Kâdirî kavuğu, padişahın bu tarikate mensup olabileceğini de düşündürmektedir.

Gülün kadri hümâveş sâye-endâz olduğu başda
Tarîk-i Kâdirînin gül nişânı olduğundandır

Nedendür çöl kenârında şeref bulduğu Bağdâdın
Cenâb-ı hazret-i şeyhin mekânı olduğundandır

O, sofulardan aldığı tasavvuf öğrenimi sayesinde canlı bir felsefi görüş edinmiş ve bütün benliğini buna vermiştir.

Tarikat ehli olan Üçüncü Murad'ın şiirleri de muhakkikane olup Cenab-ı Hakk'm birliğini terennüm etmektedir. Hatta bu arada zamanın şeyhleri, onun şiirlerini şerh ederek büyük lutuflara erişmişlerdir.

Devrin hükümdarlarının âlim ve şeyhlere değer vermesi neticesinde bazı yeni tarikatler ortaya çıkmıştır. Bunlardan Kanuni zamanında Gülşeni, Yiğitbaşı, Ümmü Sinani Üçüncü Murad zamanında da Celveti, Uşşaki, Şemsi tarikatleri ihdas olunmuştur. Bu tarikatların kurucuları sayılan Celveti (XVI. yüzyıl) Bursa'da, Uşşaki (XVI. asır) İstanbul'da, Şemseddin Sivasi (1520-1597) ise Medine'de vefat etmiştir.

Görüldüğü gibi bu devirde kesif bir dinî faaliyet vardır. Sultan Murad da kendisini bu cereyanların ortasında bulduğundan bir tarikat ehli olmuştur, denilebilir.

Üçüncü Murad'a on iki yaşında iken babasının Karaman valiliğine nakli üzerine Akşehir sancağı verilmiştir. Yine bu sıralarda vuku bulan babası İkinci Selim ile amcası Bayezid arasındaki mücadeleyi de Konya Kalesi burçlarından seyretmiştir. Babasının Kütahya valiliğine getirilmesi üzerine on beş yaşında iken (1561/62) Manisa sancakbeyliğine tayin edilmiştir.

Peçevi Tarihi'nde Üçüncü Murad'ın on sekiz, yaşında Manisa'ya vali olduğu kaydedilmiş ise de diğer eserler onun bu sıralarda on beş yaşında olduğunda müttefiktir. Bu vazifede on dört, on beş yıl kalmıştır.

Sultan Üçüncü Murad, tahta çıkınca Fatih Sultan Mehmed'in koyduğu kanun mucibince ileride kardeş kavgasına meydan vermemek için beş kardeşini boğdurtmuştur. Bu şehzadelerin ve Sultan Selim'in cenaze namazı birlikte kılınmış ve aynı gün defnedilmiştir. (Hammer, J. v. 1991. C II. s. 145). Sultan Üçüncü Murad da aynı gün Manisa'dan gelerek tahta çıkmıştır (8 Ramazan Çarşamba 1575).

Bu cülusa düşürülen tarihler:

Sinan Paşa'nın (1520-1596) tarihi:

"Şimdi buldu murâdını devrân"
شمدی بولدی مرادینی دوران
(982=1575)" (Solakzade, 597)

Diğer bir tarih:

"Pâdişâh-ı âlem öldü gül gibi Sultan Murad"
پادشاه عالم اولدی کل کبی سلطان مراد
(982=1575) (Solakzade, 597)

Diğeri:

"Câe lihayri min-vâlidihi"
جآءلخیر من والده
(982=1575) (Müstakimzade, 516)

Üçüncü Murad'ın tahta çıkışı üzerine Baki (1526-1600) de

Tâli' oldı neyyir-i ikbâl ü devlet subhdem
Şûle saldı âleme necm-i hidâyet subhdem (Baki, Divan)

matlalı yedi beyitlik bir şiir söylemiştir.

Nevi (1533-1599) ise yine bu cülus için

Meğerki çekti kulağın mübeşşir-i ikbâl
Şafakta hayli kızarmış göründü gece hilâl
(Nevi, vr. 447, vr. 108a-109a)

matlalı kırk beş beyitlik bir kaside yazmıştır.

İkinci Selim'den itibaren Osmanlı padişahlarının çoğu ordusunun başında bir kumandan olarak savaşmamış, saraydan dahi dışarı çıkmayarak

memleketin hâlinden ve hakiki durumdan yeterince haberdar olamamış, sarayda cariye, dalkavuk, nedim ve musahiplerin terbiyesiyle yetişmişler, dışarıyla temasları olmadığı için, etrafındakilerin tesiriyle iş görmüşlerdir. Zaman zaman veziriazamların işlerine müdahale etmişler, onlar da, ya liyakatsizlikleri, ya da cesaretsizlikleri sebebiyle itiraz edemediklerinden işler daha da karışmıştır.

Üçüncü Murad da sarayında kapalı hayat yaşayan bu padişahlardan biridir. Ancak eğitimi ve yetişmesi sarayda değil, sancaklarda olmuştur.

Her ne kadar onun devrinde imparatorluğun kudreti, zirveye ulaşmışsa da eğlenceye olan rağbetin ziyadeleşmesi ve gerileme sebeplerinin açıkça ortaya çıkması da bu sıralarda olmuştur.

Osmanlı sınırları içinde hatta Arap ve Acem memleketlerinde bulunan güzel sesliler, çalgıcılar, güzel konuşan, tatlı anlatan, hoş oynayan ve güldüren sanatçılar nöbetleşe çağrılarak padişahın toplantılarına katılmışlar, her biri marifetini sergileyip, avuç dolusu altınla ödüllendirilerek sevinç içinde yurtlarına dönmüşlerdir.

"Hatta bir defasında bir maskara hüner icrasından sonra, kendisine verilen bahşiş yerine yerine yüz değnek vurulmasını ister. Elli değnek yedikten sonra 'Durun bir ortağım var ellisini de ona vurun.' der. Meğer ortağı her seferinde ödülün yarısını alan bostancı imiş." (Peçevi, II, 2)

Yapılan eğlencelere en çarpıcı misal olarak 900=1582'de Veliaht Şehzade Üçüncü Mehmed için yapılan Türk tarihinin en meşhur sünnet düğünü gösterilebilir. Bu düğün Asya, Avrupa ve Afrika hükümdarlarına da bildirilerek eğlence, soytarılık, yarış, silah talimleri, harp oyunları folklor gösterileri, Hristiyanlığın aşk oyunları, deniz tatbikatları, türlü rakslar, çeşitli müzik ve tarikat ayini icraları, o zamanda temsil adına ne varsa, akla ne geliyorsa hemen hepsinden faydalanılmış ve benzeri görülmeyen bir ihtişam içinde gerçekleştirilmiştir. Elli iki gün süren bu düğüne, yeni doğan bir şehzadenin ölümüyle son verilmiştir. (Hammer J. V., 1991, C II. s. 177)

Bu düğün için yazılan surnamelerden biri Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Kitaplığı, No. 642, diğeri Leiden Kütüphanesi, No. 309'dadır. Bunların her ikisi de mensurdur (Levend, A. S. 1973, s.159)

Devlet idaresinin bozulma sebeplerinden biri de padişahın kadınlara olan düşkünlüğü ve bu suretle saray masraflarının külliyetli miktarda artması olmuştur. Nitekim Sultan Üçüncü Murad'ın vefatında borcu olan sekiz yük akçe enderun hazinesinden ödenmiştir. Tabiatıyla önde gelen saray kadınlarının meşgalelerinden biri padişaha cariye takdimi olmuştur. Hatta bu yüzden cariye fiyatları da artmıştır. Cariye takdiminin en büyük sebeplerinden biri hükümdarın, eşi Safiye Sultan'dan (1550?-l605) soğutulmak istenmesidir. Ancak Üçüncü Murad, cülusundan sonraki beş altı sene eşine bağlı kalmış, fakat hasekiye karşı cephe alan Valide Nurbanu Sultan ve Mihrimah Sultan'ın (1522-1578) teşvikleri ile onun cariyelere olan rağbeti gitgide artmıştır.

Asıl adı Sofia Baffo olan Safiye Valide Sultan, Venedikli şair senatör Giorgio Baffo'nun akrabası, ve İyonya Takım Adalarına ait Korfu adasının Venedikli valisinin kızıydı. Venedik'ten Korfu'ya giderken Osmanlı Donanması tarafından esir alınarak Nurbanu Sultan'a hediye edilen Safiye Sultan, güzelliği ve zekâsıyla Üçüncü Murad'ı daha şehzadeliğinde etkilemiş ve Üçüncü Murad tahta çıkmadan önce onunla evlenmiştir.

Haseki Safiye Sultan, Valide Nurbanu Sultan (Osmanlı kaynaklarına göre kökeni Yahudi asıllı olup ismi Rachel, İtalyan kaynaklarına göre Kiklad Takım Adalarına ait Páros adası Lordlarından Nicolò Venier ile Violante Baffo 'nun kızı Olivia'dır), Kethuda Canfeda Kadın, Musahip Raziye Hatun, Kira (Kiraze) Hatun (öl. 1590, Yahudi, Esther Kira), padişahın kızkardeşleri İsmihan (1545-1585), Fatma (öl. 1580) ve Ayşe Sultanlar ile halası Mihrimah Sultan, hükümdar ve hükumet üzerindeki nüfuzları sebebiyle tayin ve devlet işlerine müdahalelerde bulunmuşlardır.

Kadınlardan başka Üçüncü Murad'ın üzerinde pek çok kimsenin tesiri olmuştur. Bunlardan, şehzadeliğinin son senelerinde kendisinin, daha sonra da Mehmed'in muallimi olan Hoca Sadeddin Efendi, devlet ricalinin ahvalini padişaha arz etmiş, iç ve dış siyasette nüfuzunu kullanmıştır. Yine şehzadeliğinde bir rüya tabiri dolaysiyle padişahın itimadını kazanan Halveti şeyhi Süca, cülusu müteakip "Hünkâr Şeyhi" olarak itibar kazanmış, iş takibi dolaysiyle aldığı rüşvetlerle büyük bir servet toplamıştır.

Hükumet işlerine karışanlar arasında kapı ağası Hadım Gazanfer Ağa (öl. 1608), defterdar Kadı İdris ile lüks giyime karşı olan Kürdizade Abdurrahman ve güzel ahlakın bırakılması aleyhinde vaazlar veren imam Kadızade de vardır.

Mansıp tevcihlerinde rüşvetin, çok büyük rolü olmuştur. Padişaha Sokullu (1505-1579) aleyhinde itimatsızlık telkin eden ve devlet işleri ile bizzat meşgul olmak lüzumunu belirten Şemsi Paşa, Üçüncü Murad'a bir mesele dolayısıyla kırk bin altın vermiş, bundan sonra da her yerde "Padişaha rüşvet aldırdım ve bununla Kızıl Ahmedlinin öcünü aldım" diye övünmeye başlamıştır. (Hammer, J. V. 1991. C II. s. 143). Veziriazam Hadım Hasan Paşa (öl. 1598), tayin ettiği memuriyetlerden kanunen kendisine verilen caizeden fazla, aldığı külliyetli rüşveti Safiye Sultan'a vermiştir. Sinan Paşa da, ilk sadareti miistesna olarak diğer dört sadrazamlığını saraya takdim ettiği yüksek para ve hediyeler sayesinde elde etmiştir. Sinan Paşa'ya (1520-1596) göre zengin olmayan bir vezirin hükumet reisliği etmesi mümkün değildir. Valiler de tayinleri için Valide Sultan, veziriazam veya padişah üzerinde müessir olanlara külliyetli rüşvet vermişlerdir.

Defterdar Üveys (Paşa) de suiistimali tahakkuk etmesine rağmen himaye görmüş ve hatta başdefterdarlığa getirilmiştir.

Bu devirde devlet idaresinde görülen aksaklıkların sebeplerini ve bunlara bağlı bazı hadiseleri nakletmek Üçüncü Murad'ın şahsiyetinin anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Muasır ve sonraki müellifler Osmanlı Devleti'nin ihtişamının Üçüncü Murad devrinde sönmeğe başladığı hususunda birleşmişlerdir.

Uzun süren harpler, muntazam olan askerî teşkilatı bozmuş ve ihtiyaç üzerine ocaklara, devşirme kanununa aykırı olarak kanun harici asker alınmış, tımarlı sipahi ihmal edilmiş, bu suretle askerî teşkilat ve disiplin bozulmuştur. Beylerbeyilere verilmesi icap eden zengin haslarla muharip eyalet sipahisine tahsisi gerekli olan zeamet ve tımarlar saray mensuplarına; yani musahib, cüce, dilsiz ve hokkabazlara verilmeğe başlanmıştır. Bu sebeple eskiden beri sağlam esaslara bağlanmış olan askerî teşkilat Üçüncü Murad zamanından itibaren bozulmuştur.

Akçenin değerini kaybetmesi üzerine mağşuş sikke basılmıştır. Verilen kırkık akçe üzerine 1588'de divana gelen sipahiler Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa[1]nın (öl. 1588) öldürülmesi ile teskin olmuşlardır.

Bu hadise Osmanlı Tarihi'nde vuku bulan ilk büyük katildir.

1593 yılında da yeniçeriler maaşlarını alıp, sipahilere para kalmayınca bunlar "Bunlar ulufe almazuz." deyip defterdarın başını istemişlerdir. Akçeleri iç hazineden verildiği hâlde dağılmamışlar, bu arada "Bre urun!" diye bir ses duyulunca padişahın işaret verdiği sanılarak divan ashabı ve mutfak hademeleri ellerine geçirdikleri aletlerle sipahilere hücum etmişlerdir. Hadise sırasında üç yüz elli yedi kişi ayak altında ezilmiş, gerisi canını zor kurtarmıştır.

Mansıp ve tevcihler liyakate ve hizmete ehemmiyet verilmeyerek nüfuzlu kimselerin tesirleri ile ehil olmayanlara verilmiştir. Vezirlik ve beylerbeylikler gelişigüzel olarak dağıtılmıştır. Vezir adedi artarak eyaletlerdeki beylerbeyliklere vezir valiler tayin edilmiştir. Bu arada hatt-ı hümayun denilen padişahın kendi el yazısını havi emirler, önceleri fevkalade hususi hâllerde divan-ı hümayuna gönderilirken bu devirde, sıradan işler için dahi bu yola gidildiğinden veziriazamın nüfuzuna büyük bir darbe vurulmuştur. Kenar kadıları ve iş sahiplerine dahi "hatt-ı hümayun getir" denilmeye başlanmıştır.

Vali tayinlerinde en fazla para verene itibar edilmiş; sancakbeyliği, beylerbeylik defterdarlık, kadılık vs. gibi mühim memuriyetlerin caizeler hariç, bahası malum olup vasıta olan adama da ayraca dellaliye verilmiştir.

Sokullu'nun uzun süren baskılı idaresinin tepkisi olarak saray, hükumet işlerine müdahale etmeye başlamıştır. Bunu önleyecek kudretli vezirler de yetişmemiştir.

Üçüncü Murad da önceleri herkesin derdini dinlemeyi ihdas etmişken sonradan dilekçelerin çokluğu ve bazı kimselerin tezvirleri neticesi bu usulü terk etmiştir. Padişahın kendisi bizzat devlet işleriyle meşgul olmamakla beraber hükumet işlerini tamamen veziriazama da bırakmamıştır. Fakat kadınların ve musahiplerin tesirleri altında lüzumsuz ve zararlı müdahalelerle hükumet işlerinin ve devlet nizamının bozulmasına sebep olmuştur.

Bu devirde gerek padişah, gerekse devlet erkânı mal tahsiline ve hazineye menfaat temini için teftiş ve müsadereye yönelmiştirler. Bu kadarla da kalmayarak dışarıdan İstanbul'a gelen zahireye, bahaları verilmeden kimini kendilerine almış, kimini hazineye irad kaydetmiştirler.

Bu hadiseler, muharebelerin uzaması ve saray masraflarının çokluğu gibi sebeplerle fevkalade bir pahalılık zuhura gelmiştir.

Beyani Tezkiresi'nde bu hususa dair şunlar kayıtlıdır:

Lakin kendi reayasnı payımal ve muhtelü'l-ahval olduğundan mübalat etmeyip âlemin intizam-pezir olmaktan kalmasına bais olmuştur. Bundan maada kesret-i muaşeret-i nisayla ve tevfir-i cevari ve taksir-i evlatla mukayyet olmakla masarif ve ihracat ziyade olmağın ebvab-ı irtişa her canipten meftuh olup erbab-ı devlet ve erkân-ı saltanat dahi her canipten koyulup ve kendine mürebbi ve muallim ve nasıh olacak kimesneler her aşıp ki şeyhi ve müridi ve mürşidi olan kimesneler dahi sen vasıl-ı Hak oldun deyip ve bilcümle sıgar kibar-ı nisa ve ricali tahsil-i mala iştigal üzre oldular. Ve bu mertebe ile dahi kalmayıp ve bu kadar malla kanaat etmeyip müdiran-ı memalik olanlar ticaret semtine salik olup taşra İstanbul'a gelen zahireyi ashab-ı devlet ve erbab-ı miknet alıp der-mahzen etmekle ve kimini dahi miri için alıp bahaları verilmemekle âlemi kaht u gala bir mertebe istila eyledi ki lahmın vakıyyesi elli akçeye ve bir yumurta bir akçeye satılır oldu. Dud-ı ah-ı mazluman asumana peyveste olup lakin eseri asla zahir olmaz. İşrat-ı saat tamam nümayan olmuştur. Şimden geri âlem salah-pezir olmaktan kat'-ı ümit edip cemi'-i fukaraya hususuyla sulehaya lazım olan bu cümleyi kaza-i Rabbani ve bela-yı asumani bulup rıza ve teslim ile nefsi tavtin ve hatırı teskin…"

Bu hususla ilgili olarak padişaha hitaben bir gazel yazılmıştır.

Durmayıp pâdişâhım zulm ile dünyâ yıkılır
Dûd-mân-ı fukarâ beyt-i reâya yıkılır
Dehre her dûn u denî hakîm ü vâlî olalı
Kalb-i câhil yapılır hâtır-ı dânâ yıkılır

Böyle dönerse eğer aksine bu çerh-i felek
Korkarız üstümüze kubbe-i mînâ yıkılır

Ger arz etme şehâ yok yere hâtır yıkma
Kalb-i mumin ki sına arş-i muallâ yıkılır

Yıkılır diye dilâ gam yeme bu çerh-i kühen
Katı çoktan yıkılıptır deme hâlâ yıkılır

(Beyani, Tezkire-i Beyani. Millet Ktp. Ali Emiri Kit. No. 757)

Sık sık sadrazam, şeyhülislam, kazasker değiştirme, sadrazamın nüfuzunun azalması, nedimlerin, mahremlerin, mabeyncilerin, sarayda görevli ulemanın tesirlerinin artması, tımar ve zeametlerin ilgisi olmayanlara verilmesi, saraya Yahudilerin girip çıkmağa başlaması, rüşvet ve zulmün çoğalması, defterdar ve valilerin devlet malını yağma etmeye başlaması, yeniçeri ağalarının kendilerince seçilmesi, yeniçeri saflarına yabancıların ve her çeşit insanın katılması, para ayarının bozulması devletin düzeninin bozulmasını neticelendirmiştir.

Üçüncü Murad padişahlığı süresince, on bir defa sadrazam, yedi defa da şeyhülislam değiştirmiştir. Yine ilk defa olmak üzere divanın basılması ve defterdarın öldürülmesi de bu devirde olmuştur.

Devlet merkezinde otorite zaafa uğrayınca eyaletlerdeki beylerbeyi ve sancakbeylerinin kanunsuz hareketleri baş göstermiş ve bunlarla rekabet edercesine hâkimler halkı soymaya başlamışlardır.

İmparatorlukta huzur ve asayiş kalmayınca bilhassa Anadolu'da sert tepkiler gösteren Celaliler türemiştir.

Hükumet idaresi gibi imparatorluğun direklerinden biri olan ilmiye sınıfı da bozulmaya başlamıştır.

İktidarda bulunanların fikrine aksi görüş taşıyanların kâfir olduklarına dair fetvalar alınmış, muhalifler zulüm görmüş ve tedhiş edilmiştir.

İlmiyye sınıfının terfiinde ve kadıların tayininde rüşvet ve iltimas rol oynadığından adli tayinlerdeki isabetsizlik ve haksızlık halkın, hükumetten nefret etmesine ve âlimlerin yeise düşmesine sebep olmuştur.

İlk şeyhülislam azli de bu devirde yapılmıştır.

Hele hele 1592 yılından sonraları Müslüman bilginlerin bilgileri, dinî bilgilerle ve edebî fenlerle sınırlı. vezirlerin ve devlet ileri gelenlerinin de çoğu cahil kişiler olduğundan, işi çok yüklü olan devlet yönetimi gücünü yitirmeye başlamıştır.

Padişah, bazen usulsüzlüklerin önüne geçmeye çalışmış ise de çoğu defa ihmalkâr davranmıştır.

Üçüncü Murad, 1571'de İstanbul kadısına, 15 Ekim 1578'de veziriazama gönderdiği fermanda, ilim yoluna intisap edenlerin ilimle fazla meşgul olmadığını ve tarik-i ilm-i şerife ihtilal geldiğini, bunun düzeltilmesini, ilmiye teşkilatının ıslahını istemektedir.

Yine bu devirde ulemadan bazısına fazla müsamahakâr davranılmasma rağmen, bazısına karşı yersiz muamelede bulunulması gibi davranışların yaygınlaştığı görülmektedir. Mesela Dükakinzadeler'den Mehmed Paşa'nın oğlu Osman Bey "mehadim-i âlişan olmasından dolayı 1576/77'de ilk defa yevmi elli akçe ile Davud Paşa Medresesine tayin olunurken, kazasker Bahaüddinzade'nin oğlu Abdullah Efendi de "ebna-yı sudur-ı kiram üzre" hariç rütbesine yükseltilmesini umarken kırk akçe ile medrese teklif olununca kabul etmemiştir.

Bu arada uğursuzluğu sebebiyle azledilen kimseler dahi olmuştur.

Mesela Siyavuş Paşa'nın (öl. 1602) sadrazamlığında, asker divana iki defa hücum ettiğinden "Uğursuz bir adamdır." denilerek, uğursuzluğu geçinceye kadar tekaüt ulufesi verilerek devlet hizmetinden uzaklaştırılmıştır.

Budin valisi Mustafa Paşa da sarayına ve baruthanesine yıldınm düştüğü gerekçesiyle katlettirilmiştir.

Nitekim Hoca Sadedin Efendi'nin tavassutuyla Müneccimbaşı Takiyüddin Mehmed b. Maruf Efendi (1516-1584/85) için bir rasathane kurulmasına müsaade alınmış ise de Kadızade Akşemseddin Efendi'nin gökleri gözlemenin uğursuzluğunu padişaha telkini üzerine bu hayırlı teşebbüs, hatt-ı hümayun ile yıktırılmıştır (1580).

Batıl inanışların yanı sıra, âlimler arasındaki çekememezlik de bu sıralarda had safhaya varmıştır.

Şair Baki (1526-1600); Bostanzade'nin (1598), kardeşini kendi yerine getireceğini duyunca hakaret-amiz konuşmalarda bulunmuş, hatta müftünün verdiği fetvaların dahi "mutuna muhalif" olduğunu ileri sürünce o da Baki'nin:

Bezm-i ṣafâ ve reşh-i câm bu zemzem olmış ol maḳam
Meyḫâneler Beytü'l-Ḥarâm pîr-i muġân şeyḫü'l ḥarem

Seni Yûsufla güzellikde ṣorarlarsa baña
Yûsufı bilmezin ammâ seni ra'nâ bilürin

(Sabahattin, K. (1994). s. 325. G363/2)

sözlerinin küfr-i sarih olduğunu, bu sebepten kazaskerliğe layık olmadığını "Meğer ki azil ve nefiy olunmazsa ben dahi terk-i ifna edip saltanat-ı uhraya giderin" demiştir. Bâkî de Hoca Sadedin Efendi'ye ve Doğancıbaşı Derviş Ağa (öl. 1603) vasıtasıyla durumu padişaha intikal ettirmiş, bunun izerine Bostanzade'nin "Saltanat-ı uhraya giderin" sözünden huzursuzlanan padişah, şeyhülislamı azlederek yerine Zekeriya Efendi'yi (1514-1593) tayin etmiş ve boşalan Rumeli kazaskerliğine de Baki'yi getirmiştir (1591).

Hüdayi'nin bu hadiseye tarihi:

Bâkí olasın Rûmeli sadrında müdâm
باقی اوله سن روم ایلی صدرنده مدام

(1000=1592)

Bu devirde sağlam bir dış politika takip edilmeye çalışılmış, İngiltere'yle iyi ilişkiler içerisine girilmiştir. İran Harbi'nin başından itibaren, Sünni Özbek hükümdarı Abdullah Han'a (1533-1598) Safevilere karşı müşterek bir hareket planı takip edilmesi hususunda teşvik ve telkinlerde bulunulmuş. Leh kralının tahta çıkması Osmanlı hükumeti tarafından temin edilmiştir.

Hammer'e göre de Üçüncü Murad zamanında Osmanlı illeri daha düzenli bir organizasyona kavuşmuştur. (Hammer, 1991. C II, s.213)

Sultan Murad her ne kadar harcamalarda bazen aşırılığa varmışsa da, yine de devlet gücünün israfına müsamaha etmemiştir.

Nitekim yeniçeri kitabetinde bulunduğu sıralarda Âlî'nin, Fatih civarındaki konağını acemi oğlanı ve yeniçeri çalıştırmak suretiyle tamir ettirdiğini tebdil olarak geçen padişah tesadüfen görünce onu bu vazifeden azletmiştir.

Sultan Murad, sanata ve sanatkârlara değerini vermeye çalışmıştır. Bu arada Saray Kütüphanesi için pek çok eser istinsah ettirmiştir. Bunlardan biri de Erzurumlu Kadı Darir'in (öl. 1393'te hayatta) altı ciltlik Siretü'n-Nebi'sinin çok kıymetli nüshasıdır. Tezhipli ve çok sayıda şaheser minyatürlerle süslü bu eserin elde olan üç cildi Topkapı Sarayı Müzesi kitapları arasındadır.

Üçüncü Murad'ın bazı hayırlı teşebbüsleri de etrafındakilerin tesirleriyle akim kalmıştır.

Daha önce Kanuni zamanında Mimar Sinan (1489-1588) tarafından başlandığı hâlde çeşitli sebepler yüzünden terk edilen Karadeniz'i Sakarya ve Sapanca Gölü üzerinden İznik Körfezi'ne bağlama projesi için otuz bin kişi bu işe havale edilmiş ise de "Fukara-yı memleket ve züafa-yı raiyyet mihnet ü meşakkat çekip enva-ı şedaid-i zulm ile kâr u kisp etmek lazım değildir. Saltanat mühimmatının ehemmi donanma sefainini yaptırıp itmam ve tekmil etmektir. Bu ana kadar odun nice geldi ise yine onun üzerine adl u dad eylemek vaciptir." diye padişaha müracaat edildiğinden bu işten vazgeçilmiş (1501), bunun yerine donanma onarılmış ve çoğaltılmıştır.

Üçüncü Murad, tahta çıkınca, dedesi ve babası sadrazamı Sokullu Mehmed Paşa'yı yerinde bırakmış, o da beş yıl devlet işlerine bakmıştır. Ancak Sokullu son zamanlarında idarenin zaafa uğratılması ve müdahaleler sebebiyle padişahın himayesine nail olanların suiihtimallerini zorlukla önlemeye çalışmış, işleri yürütmekte zorluk çekmiştir.

Sultan Murad, mümkün mertebe idarede yapılan tayinlerde isabet etmeye çalışmıştır. Padişahın kızkardeşinin kocası Sokullu Mehmed Paşa, öldürülmesine kadar sadrazamlıkta bırakılmıştır. 1584'te Özdemiroğlu Osman Paşa'nın (1527-1585) veziriazamlığa getirilmesi de buna misaldir. Osman Paşa, Yılmaz Öztuna'ya göre Yavuz, Kanuni, Babür (1483-1530), Şah İsmail

gibi hükümdar kumandanlar hariç XVI. asırda yetişen Türk kara askerlerinin en büyüğüdür. Ancak bu değerli vezir ertesi yıl Tebriz'de ordusunun başında vefat etmiştir.

Şu anda âdet hâlinde devam eden bazı şeylerin başlangıcı da Üçüncü Murad devrinde olmuştur.

Bunlardan biri de Şeyhülislam Bostanzade zamanında ilk defa olarak yılın yedi mübarek gecesi olan Regaip, Mevlit, Miraç, Kadir, iki Bayram ve Berat gecelerinde camilerde kandil yakılmıştır. (Hammer, P. J. 1836-38. C II. s. 113; Selaniki, 1281. 237-238)

Neşet Çağatay da matbaanın ilk defa olarak bu devirde yurda girdiğine işaret etmektedir: "Öte yandan Üçüncü Sultan Murad zamanında bir yabancı kişi (bizim kullandığımız Arap harfleri ile) Türkçe harflerle kitap basmak ve gümrük vergisinden muaf tutulmak üzere izin istemiş, bu izni kapsayan 1588 yılında Vasıf Tarihi boyutunda bir kitap basmış ve sözünü ettiğimiz izne ait fermanı da kitabın başına aynen koymuş. Bu kişinin bastığı kitabın bir nüshasını, eski şeyhülislamlardan rahmetli Hüsamettin Efendi'de görmüştüm, fakat kitabın adını ve hangi konuda yazılmış olduğunu unuttum. Demek istiyorum ki bu baskı tekniği İbrahim Müteferrika'dan (1674-1745) yüz elli yıl önce Türkiye'ye girmiş ise de ilerleyememiştir." (Mustafa Nuri, 1980. C III-IV. s. 147)

Sultan Murad, bazen sert ve ters kararlar da vermişse de ikna edilebilmiştir. Bir ara bütün kiliselerin camie çevrilmesini irade etmiş, sonradan bu kararından döndürülmüştür. [Hammer, P. J. (1836-38). C II. s. 103]

Sultan Murad Kâtip Çelebi ve Müstakimzade'ye göre Kastamonulu Şeyh Şüca Halveti'den inabe almıştır.

Üçüncü Murad Devri Fetihleri

Üçüncü Murad devrinde Kafkasya'da, çoğu Özdemiroğlu Osman Paşa'nın fütuhatı olmak üzere Kuzey Kafkasya ve buranın en büyük şehri Tiflis (1578), Doğu Gürcistan, Şirvan (Kuzey Azerbaycan (1578), Dağıstan, I Revan (bugünkü Ermenistan, 1583), Ardelan (Kürdistan), Kirmanşah, Luristan, Huzistan (İran Arabistan'ı) olmak üzere 590.000 km^2'lik yer fet-

hedilmiştir. Bu arada Çıldır Muharebesi (1578), Meşaleler Cengi (1583) Şamahı Meydan Muharebeleri, Koyun Geçidi Zaferi (1578) gibi tarihte yankı yapmış muharebeler vuku bulmuştur.

Avusturya tarafında da bazı kaleler, Yanıkkale (1003), Hrastoviçe, Gora, Bihke, Pespirim, Palota, Estergen-Komran alınmıştır (1594).

Beri taraftan Lehistan (1573), Litvanya, Fas (1575, üç milyon km^2), Kenya, Tanganika, Mozambik kıyıları, Zengibar Adaları, Doğu Sudan Türk himaye ve hâkimiyetine girmiştir.

Bu hâliyle imparatorluk 19. 902.191 km^2 ile azami genişliğine erişmiştir (1593).

Divan tarafından Lehistan krallığına getirilen İsveç veliahti İsveç kralı olunca bu devlet İsveç'le birleşerek Türk tabiiyetinden ayrılmıştır (1592).

Fas, Prens Abdülmelik'e (1577-1578) yardım edilerek 20.000 kişilik kuvvetle İspanya ve Portekiz desteğindeki Üçüncü Muhammet'in (öl. 1578) 60. 000 kişilik ordusu yenilmek suretiyle Osmanlı hâkimiyetine alınmıştır (1575). Daha sonra da Vadisseyl'de Portekiz, İspanya ve eski sultan Muhammet'e tabi 80.000 kişilik bir ordu, müstakbel Fas Sultanı İkinci Ahmed ve Ramazan Paşa (öl. 1595) komutasındaki daha az kuvvetler karşısında ağır kayıp vermiştir (1578).

İran ile devam eden savaş ise Şah İkinci İsmail'in (1576-1577) Anadolu'da Alevilere tahriki üzerine kızışmıştır.

Bu muharebeler neticesinde bütün büyük Avrupa devletleri gibi İran şahı da Osmanlı padişahının kendisinden hukuken üstün bir hükümdar olduğunu kabul etmiştir (1590).

Nitekim Venedikliler'in bir Türk gemisini ele geçirmesi üzerine Divan işe el koymuş, bu meseleye karışanların idamını ve gasbedilenlerin de iadesini sağlamıştır.

Yine bu devirde Lübnan'da Dürzi fesadı teskin edilmiş, Yemen'de devlet hâkimiyetini tanımayan Zeydi imamlarına karşı mücadele edilmiş, Trabzon'da mehdilik iddiası ile isyan çıkaranlar tedip olunmuş, Kiğı'da İkinci

Şah İsmail olduğunu öne süren şaki idam edilmiştir.

Bu arada Boğdan ve Eflak voyvodalarının isyanlarında mevsimin kış olması sebebiyle buralara asker sevk edilememiştir (1594).

Bosna Beylerbeyi Kirli Hasan Paşa, büyük kahramanlıklar göstermesine rağmen Sinan Paşa'nın garezen yardım göndermemesi yüzünden askeriyle birlikte şehit düşmiştir. Böylece rakiplerin bertaraf edilmesi için askerin telef olmasına dahi göz yumulduğu görülmektedir.

Yapılan bazı fetihler için tarihler de düşürülmüştür.

Yanık'ın fethine tarih:

"Adû-yı din sınup feth oldı Yanık
عدوی دین صنوب فتح اولدی یآنق
(1003=1595)" (Solakzade, 609)

Diğer bir tarih:

"Hamdü li'llâh aldı Yanık Kal'asın şâh-ı cihân"
حمد لله آلدی یانق قلعه سن شاه جهان
(1003=1595) (Solakzade, 621)

Tebriz'in alınmasına tarih:

"Aldı Tebrîzi Özdemirzâdem"
آلدی تبریزی اوزدمورزاده م
(991=1583) (Solakzade, 609)

"Avn-ı Hakla alındı (bu) Tebrîz"
عون حقله آلندی (بو) تبریز
(991=1583) (Solakzade, 609)

Üçüncü Murad'ın Vefatı

Bir akşam Sultan Murad Sinan Paşa Köşkü'ne gittiğinde hanendelerden özel havalar isteme alışkanlığı yok iken o gece onlara:

"Bîmârım ey ecel bu gece bekle cânım al"

şarkısını okutmuştur. Bu arada İskenderiye'den gelen iki kadırga padişah köşkünü selamlamışlar, fakat daha büyük kalyonların top gürültüsünden

parçalanmayan camlar kırılmıştır. Padişah bunu uğursuzluğa yorarak "Bu köşke ahır gelişimizdir, eskiden donanmanın bütun top ateşleri camları kıramaz iken, şimdi bu kadırgaların top sesiyle düşüyorlar. Görüyorum ki benim varlığımın köşkü de artık harap olmuştur." diyerek ağlamaklı olmuştur. "

Gerçekten de bu hadiseden birkaç gün sonra padişah vefat etmiştir (6 Cemaziyelevvel 1003 = 16/17 Kânun II = 15/16 Ocak 1595.).[1]

Cesedi Ayasofya Cami-i Şerifi avlusunda Mimar Sinan'ın yaptığı türbeye defnedilmiştir.

Ölüm sebebi olarak inme ve böbrek rahatsızlığı gösterilmektedir. Bu hususta Peçevi Tarihi ve Netayicü'l-Vukuat'da şunlar söylenmektedir:

"… aşırı suiistimali ölümüne yol açmıştır."

"Cemiyet-i nisaya inhimakları sebebiyle illet-i mesaneye müptela olarak 1003 senesi cemaziye'l-ahiresinde vefat etmiştir.

Üçüncü Murad'ın ölümüne düşürülen tarihler:

"Şâh-ı cihân oldı bin üçinde fevt"
شاه جهان اولدى بيك اوچنده فوت
1003=1595 (Kâtip Çelebi. 1287. 44; Solakzade, Hemdemi, Mehmed. 1297. 620; Müstakimzade, Süleyman Sadettin. 1928. 516.)

"Hicret-i Sultan Murad"
هجرت سلطان مراد
(1003=1595) (Kâtib Çelebi. 1971. C I. 813)

"Rahmetullâhi aleyhi ve alâ evlâdihim"
رحمة الّٰه عليه و على اولادهم
(1003=1595) (Müstakimzade, Süleyman Sadettin. 1928)

Eminî adlı bir şair de Sultan Murad'ın türbesi için tarih düşürmüştür.

تربهء سلطان مراد
(1003=1595) (Beyani, vr. 8b)

1 Ölüm günü Fezleke'de 5 Cemaziyelevvel, Naima Tarihi'nde 4/5 Cemaziyelevvel, Netayicü'l-Vukuat' ta Cemaziyelahir olarak gösterilmiştir.

Üçüncü Murad'ın yerine Manisa'da bulunan büyük oğlu Üçüncü Mehmed tahta geçmiştir.

Sultan Murad'ın kırk bir hasekisinden 130 çocuğu olmuş ve cariyelerinin sayısı da beş yüze ulaşmıştır. Çocuk sayısı, Naima Tarihi'nde ve Fezleke'de yüz iki, Kamusü'l-Alam'da da yüz on sekiz olarak kaydedilmiştir. Topkapı Sarayında elli beşiğin aynı günde sallandığı olmuştur. Onun vefatı sırasında yirmi erkek, yirmi altı kız çocuğunun hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü Mehmed tahta geçince on dokuz erkek kardeşini kementle boğdurtmuş, kız kardeşleri ve bütün harem halkını da Eski Saray'a nakletmiştir. Kız çocuklarının sayısı, İslam Ansiklopedisi'nde yirmi dokuz, Osmanlı Sultanları Tarihi'nde de yirmi yedi olarak gösterilmiştir.

Sultan Murad'ın adı bilinen çocuklarının isimleri: Ahmed, Cihangir, Süleyman, Ayşe, Mihrimah, Hatice, Fatma, Fethiye, Hüma, Fahriye'dir.

Öldürülen şehzadelerden büyüğü olan dördü Nevi Efendi'den talim ve terbiye görmüşlerdir. Diğerleri ise daha annelerinin kucağındadır. Bunlardan Şehzade Mustafa pederinin vefatıyla hayatından ümidini keserek şu beyti yazarak hocası oğlu Atayi'ye (1583-1635/36) vermiştir.

> Nâsiyemde kâtib-i kudret ne yazdı bilmedim
> Âh kim bu gülşen-i âlemde bir kez gülmedim

(Ata, Ahmed, Tayyarzade. 1293. C IV. S. 96; Naima Mustafa. 1967. l. Cüz. S. 105-106 Mukaddeme; Öztuna, Y. 1977. C 5, s. 88; Süreyya, Mehmed. 1308. C I. s. 79) (Ata, Ahmed, Tayyarzade. 1293. C IV. S. 96; Naima Mustafa. 1967. l. Cüz. S. 105-106 Mukaddeme; Öztuna, Y. 1977. C 5, s. 88; Süreyya, Mehmed. 1308. C I. s. 79)

Hammer'e göre Sultan Üçüncü Murad'ın Kanunname-i Al-i Osman mucibince öldürttüğü kardeşlerinden ve büyücülükle suçlanan birkaç cariyenin öldürülmesinden başka vezir ve vali öldürmek gibi tarih nazarında leke sayılabilecek hâllerde bulunmamıştır. Bir de Hazret-i İsa'nın Hazret-i Muhammed'den (asv.) üstünlüğünü iddia eden bir kişinin yapılan münazaralara rağmen ikna olmak istemeyince boynunu vurdurtmuştur. (Hammer, J. V., 1991. C II, s: 212)

Sultan Üçüncü Murad'ın Hattatlığı

Üçüncü Murad da büyük dedeleri İkinci Murad, Fatih Sultan Mehmed, İkinci Bayezid gibi hat ilmine vâkıf padişahlardandır.

Sultan Murad'ın nesih ve talik yazıları güzeldir. Tuhfe-i Hattatin'de bu husus şöyle belirtilmektedir.

Onun hattının bilinen delili Ayasofya-i Kebir mihrabının tak-ı âlisinin iki tarafına asılı yüksek levhalar üzerine yazıp resimledikleri iki kelime-i tevhit ve bir ayet-i kerime şu anda elimizde mevcut değildir. Bu eserleri Sultan Murad tahta çıktığı yıl olan 1584 yılında yazmıştır.

Sultan Üçüncü Murad'a ait sanat eseri olarak yegâne hat İstanbul Yazı Sanatları Müzesinde, 255 numarada kayıtlıdır. Padişah bu eserini cülusunun yirminci yılında, başka bir deyişle vefatından bir sene önce yazmıştır. 26 cm. çapında bir daire içinde yuvarlak bir şekilde ve tek satır hâlinde yazılmış bir talik dörtlük, orta kısmında "Medet yâ Şeyh" ibaresi yer almaktadır. Dairenin alt başında bulunan "Muradi" mahlas imzasından dörtlüğün hattı gibi nazımının da Üçüncü Murad olduğu ortaya çıkmaktadır. Kıta şöyledir.

Gülün kadri hümâveş sâye-endâz olduğu başda
Tarîk-i Kâdirînin gül nişânı olduğundandır

Nedendür çöl kenârında şeref bulduğu Bağdâdın
Cenâb-ı hazret-i şeyhin mekânı olduğundandır

Bunlardan başka İstanbul Üniversitesi T. 5580 numarada kayıtlı Divan-ı Müniri'nin ketebe sahifesindeki istinsah kaydından, divanın müstensihinin Sultan Üçüncü Murad olduğu anlaşılmaktadır. (Müniri. Divan-ı Müniri)

Aslen Amasyalı olup Sultan İkinci Bayezit devri âlimlerinden ve Şehzade Ahmed'in mensuplarından Türkçe ve Farsça divan sahibi olan Müniri'nin (1549'da hayatta) mezkur divan nüshasının tanıtımı şöyledir.

İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 5580.

1 münacat, 1 naat, 6 kaside, 1 terci-i bent, 176 gazel, 20 kıta, 11 muamma vardır.

Baş:

Te'âlâ'llah zehî dânâ vü ḳâdir
Ki naḳş-ı her dü 'âlem kerd ṭâhir

Son:

Oldı şekl-i serv-i bâlâ ḳaddüñi gönlüm esîr
Ḳâmetüñ servini bir kez göreli çeşm-i nesîr

Müstensih Sultan Üçüncü Murad
İstinsah kaydı:
Temmeti't-dîvân be-dest-i nâmi'atü'l-faḳîr Murâd bin Selîm Hân ḫalledullâhu mülkehu ilâ intihâi'l-zamân. Âmîn Yâ Mu'în

تمت الديوان بدست نامعه الفقير مراد بن سليم خان خلد الله ملكه الى انتهاء اكزمان آمين يا معين

yk. 65, öç: 168 x 95 - 125 x 55, st. 13, yz: talik kırması, bk:lacivert zemin üzerine tezhipli, ortasında beyaz ile Divan-ı Müniri yazılı.

Baş tarafta kitaplık mührüyle okunmaz bir mühür ve Hacı Mustafa mührü, bir de maşallah yazılı bir mühür basılı Kara Çelebizade Abdülaziz Efendi'nin yazısıyla, bir sermüezzin Halil b. Ahmed ve İsmail b. Halil namına iki olmak üzere üç temellük kaydı yazılıdır. Üstünde ıstampa yaldızlı ve Kütüphane-i Hümayun yazılı kırmızı meşinden bir mahfazası vardır. (İKTYDK, C I)

Sultan Üçüncü Murad'ın Edebî Şahsiyeti

Sultan Murad, çeşitli ilim ve fenleri bilen geniş kültürlü bir hükümdardır. Hatta bazı ilimlerde ihtisas derecesine yükselmiştir. Etrafına topladığı şeyhler, salihler, fazıllar, âlimler ve şairlerle sohbetten ziyadesiyle zevk almış, onlardan eser arz edenlere bolca bahşişler vererek, bilhassa bunlardan tasavvufa temayüllü olanları daha çok teşvik etmiştir. Âli de Camiü'l-Kemalat adlı risalesinin on ikinci bölümünde, onun zamanında beliğ ve fasihlerin değerlerinin bilindiğini, hatta kendisinin de Nusretname'yi takdimiyle büyük ihsanlara nail olduğunu ifade etmektedir.

Sultan Murad, şeyhler ve tarikat ehli ile mükatebe ve müşaverede bulunmuş, bu yüzden tasavvufa meyletmiştir. Bazen bunlara, rüyalarını tabir ettirmiş, bazen de şiirlerini yazdırmıştır.

Bu devirde pek çok şair yetişmiş ise de içlerinde temeyyüz edenleri pek azdır,

İlmî ve edebî hayatın canlanması için çalışan Üçüncü Murad'ın kendi de şiir yazmış ve ilmî eserler telif etmiştir.

Üçüncü Murad, şiirlerinde Muradî mahlasını kullanmıştır. Fakat bazen mahlasını "Murad" olarak da tahallüs. etmiştir.

Sultan Murad, esas olarak şiirlerini Türkçe söylemiş ise de, divandaki Arapça-Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe, Arapça ve Farsça mülemmalar (bk. G 3, 12, 33, 37, 64, 72, 75, 80, 81, 90, 216), bu dillere de şiir söyleyecek derecede vâkıf olduğunu göstermektedir.

Sultan Murad, şiirlerini diğer Osmanlı Sultanları gibi sade ve basit bir dille söylemiştir. Oldukça işlek bir şiir tekniğine sahiptir. Şiirlerinde Arapça ve Farsça terkiplere oldukça az rastlanmaktadır. Tasannua merakı yoktur. Âdeta konuşur gibi bir şiir yazma lisanına sahiptir.

Gibb, Üçüncü Murad'ın şiirlerinin hemen hepsinin tasavvufi karakter taşıdığını, hatta bazı, şiirlerinin münzevi olduğunu ve divandaki şiirlerin şiir sanatı bakımından fazla değeri olmadığını söylemektedir. (Gibb, E. J. W. 1904)

Hammer ve Türk müellifler onun şiirlerinin; sufiyane, muhakkikane, muvahhidane ve mutazarrıane olarak kabul etmişlerdir. Ali Emiri, Üçüncü Murad'ın eserlerinde kâinatın hakikat sırlarını ifade ettiğini ve Cenab-ı Hakk'ı zikrettiğini ifade etmektedir: "Sultan Murad Han Gazi-i Salis ibn-i Sultan Selim i Sani Hazretlerinin asar-ı hakaik-nisar… ", "Gerek bu misillü mefahir-i azimelerini ve gerek masnuat-ı kübera-yı zemin ü asumana bakıp da azamet ü kudret-i Hallak-ı müste'anı tezkiren yadigâr-ı sahaif-i rüzgâr eyledikleri (Fatih-i Şirvan cennet-mekân Sultan Murad-ı Salisindir):

1 Bu ḥüsn-i cihān-ārā peydā neden olmışdur
Bu ʻizzet-i bī-hemtā peydā neden olmışdur

2 Mihr u ḳamer envārı dünyāyı muḥīṭ oldı
Bu ḳudret ü bu aẓvā peydā neden olmışdur

3 Ebḥār temevvücde eşcār teselsülde
Deryāb yedi deryā peydā neden olmışdur

4 Ḥarf ile nuḳaṭ geldi bir yire kelām oldı
Bu ʻilm ile bu maʻnā peydā neden olmışdur

5 Gel añla Murādīnüñ bu ḳavli muʿammāsın
Levḥ ü ḳalem ü inşā peydā neden olmışdur (G 508)

Onun şiirleri, umumiyetle tasavvuf vadisinde olup vahdet-i vücudu terennüm eder mahiyetteki güzel ve zarif sözlerdir.

Üçüncü Murad, yazdığı dinî şiirlerini zamanının şairlerine incelenmek üzere göndermiştir. Onlar da bunları şerh etmiş ve aynı tarzda eserler vücuda getirmişlerdir. Ancak Sultan Murad'ın şiirleri bunların çoğundan iyidir. Bazı defa ibhama bürünen Arapça ve Farsça gazelleri, padişahın arzusunu yerine getirmek ve atiyeler almak gayesi ile zamanın edipleri tarafından şerh edilmiştir.

Muradi, şiirlerinde umumiyetle kendisinin padişah olmasına rağmen Cenab-ı Hakk'ın âciz bir kulu olduğunu ifade etmiştir.

1 Bizi ṣūretde gördün pādişāyuz
Velī maʿnāda bir kemter gedāyuz
2 Bizi yār işiginde añlama yād
Ḳamuya yād ü yāre āşināyuz
3 Bu ṣūret ʿāleminde cāhilüz biz
Velīkin müctebā vü murtażāyuz
4 Küdūret gösterüp ʿālemde her dem
Velī bāṭında ey dil aṣfiyāyuz
5 Murādī nesne yoḳ ẓāhir ʿamelden
Velī āyīne-i ʿibret-nümāyuz (G 605)

Rıza onun bazı beyitlerinin gönül açıcı bir letafette olduğunu ifade etmektedir. (Rıza, Esseyit, 1316)

Üçüncü Murad, Divanı'ndaki mülemmaların sayısı hayli fazladır. Ali Emiri, onun mülemmalarının bir divan teşkil edecek kadar çok olduğunu söylemektedir. Ancak bu, bir istihsan olmakla beraber yine de divandaki mülemmalarının sayısının hiç de az olmadığı kabul edilebilir.

Divan'da Arapça-Türkçe olarak 81 mülemma gazel, 4 mülemma mesnevi, 1 nazım; Arapça-Farsça-Türkçe ve Arapça-Farsça olarak 1'er gazel yer almaktadır. Türkçe-Farsça manzume yoktur

Muradi'nin bir müleması:

1 *Minẕünūbin etūbu yā tevvāb*
İnneke ḳādirün serī‘ü ḥisāb
2 Tevbeler eyledüm eyā Mevlā
Kerem u luṭfuñ ile aç baña bāb
3 *Rabbi innī ẓalemtü faġfirlī*
Le ilā ġayrü ente ḥüsnü me’āb
4 Luṭfuñ umup cenābuña ṣıġınan
Ḥāşa kim göre ol ‘aẕāb u ‘iḳāb
5 *Uṭlubü’l-‘afve min ‘afvi murād*
Kāne Rabbüke müsebbibe’l-esbāb (G 154)

Onun şu mülemma gazeli de musanna olmakla beraber gayet sade ve kolay söylenmiş görünmektedir.

1 *A‘ṣamtü ilā Rabbin hüve’l-ḥaḳḳu celīl*
Ferdün eḥadün muḳaddirün Allāhu cemīl
2 Ḥālümi ne ḥācet ki beyān ide zebānum
Ed-dem‘u mine’l-‘ayni ilā ḥāli delīl
3 Elbette bu ḥālümden o yārüñ ḫaberi var
El-ḳalbü mine’l-ḳalbi ile’l-ḳalbi sebīl
4 ‘Āşıḳ nice saġ ola çü senden ola ayru
El-‘āşıḳu min hicrike fānin ve ‘amīl
5 Ḥāşā ki Murād ayruya meyl eyleye senden
Ḳalbi leke min mehdin ile’l-laḥdi yemīl (G 815)

Hasan Çelebi ve Hammer de onun şiirlerini güzel bulmuştur. (Hammer, J. V. 1991. C II. s. 211)

"Kariha-i melihaları zati olmagla âsâr-ı tab-ı pür iktidarları sahaif-i rüzgârda muhalled ve baki olup müdâm fikr ü hayali meclis-i kelam ü makalde saki olmuştur ve ol efazıl-ı namdarları ki bu fende dahi iktidarları vardır.

Muradi’nin şiirlerindeki bazı benzetmeler sıradan teşbihlerdir.

1 Firāḳuñdan ciger yandı eyā dilber kebāb-āsā
İki gözden aḳar yaşum benüm cām-ı şarāb-āsā (G 52)

Ancak aynı gazelde dahi ince hayaller ve benzetmeler vardır:

6 Semend-i ḥüsnümi sürdükce meydān-ı ẓarāfetde
N'olaydı pāyuña yüzüm süreydüm ben rikāb-āsā

Muradi'nin şirleri dinî olmakla beraber, bunların içlerinde böyle olmayanları da vardır. Fakat bunlarda dahi tasavvuf kokusu sezilmektedir:

1 Ḳara zülfüñ ḳoyaldan başa sevdā
Ḳararı ḳalmadı bu göñlüm aṣlā
2 Senüñ zībā cemālüñ görmeyelden
Ḫayālüñ añlar ancaḳ cānı cānā
3 Belā deştindesin Leylādan ötri
Benem Mecnūn-ı bī-ārām ü şeydā
4 Ne deñlü saḳlayam dir isem 'ışḳuñ
Ḳılur çeşmüm beni her demde rüsvā
5 Murādī ger saña raḥm itse dil-dār
Saña ġavġā-yı 'ālemden ne pervā (G 77)

Yahut onun bu din dışı ifaderi bir gazelde ancak bir iki beyit sürebilmiştir.

1 Ṣormaḳ 'ayb olmasun ey dil-ber-i şīrīn-ḥarekāt
Leblerüñ la'l-i Bedeḫşān mı yaḫūd āb-ı ḥayāt
2 Çün siyeh-pūş olasın ey meh-i tābān-ı cihān
Ḳaplamışdur ṣanasın āb-ı ḥayātı ẓulümāt
3 Çekilür sidre-i a'lāya ya 'adn uçmaġına
Ḳanġı 'āşıḳ ki işigüñde bulur ise memāt
4 Yūsuf-ı ṣānīsin ey māh-liḳā 'ālemde
Kim naẓar itse saña günde ider biñ ṣalavāt
5 Bulur elbetde ḥayāt-ı ebedī ol 'āşıḳ
Ki vefāñ olsa anuñ mūnisi ger vaḳt-i vefāt
6 Yapışuben dile ḥācet o mehüñ zülfine kim
"Leyletü'l-ḳadr"dur anuñ birisi biri "*berāt*"
7 Āstānından anuñ gitme Murādī zinhār
Ger murāduñ ise bulmaḳ senüñ a'lā derecāt (G 181)

Muradi, içinde yaşadığı inanç dünyasının birer aksi olan şiirlerinde her sofi gibi bütün varlıkların Cenab-ı Hakk'ın zikri ile meggul olduğunu ifade etmektedir:

2 Bir şāhsın ey şāh ki sen şāh-ı cihānuñ
Medḥ ile ṭoludur dükeli günbed-i ḫaḍrā
3 Ṣaġa vü ṣola baş ṣaluben serv-i ḫırāmān
Tevḥīdüñ ider ṣevḳ ile şāhā senüñ a'lā
7 İde mi Murādī yaluñuz ḥamdüñi yā Rab
Her kūşede ẕikrüñle ṭoludur nice gūyā (G 79)

İlahî aşkla avare olduğunu terennüm eden Sultan Murad'ta bazen vuslata ermiş innanların hâli görülmektedir:

1 Ne 'aceb ḥālet olur ḥālet-i vuṣlat yā Rab
Bir daḫı el vire mi bize o devlet yā Rab (G 137)
1 Dil derd-i yāre düşdi bir çāre var mı yā Rab
Bir ben gibi cihānda āvāre var mı yā Rab (G 150)
1 Cihān ārāyişine aldanuben olmaġıl ḥayrān
Fenādur ey göñül āḫır bozılur defter ü dīvān (G 998)
1 Gül yüzüñden ayrulalı bülbül-āsā aġlaram
Eyleyüp Ḥaḳdan viṣālüñi temennā aġlaram
2 Anduġumca la'l-i mey-gūnuñla çeşm-i mestüñi
İki gözden yaş yirine āb-ı ḫamra aġlaram
3 Ḳāmet-i bālānı añup ey meh-i burc-ı şeref
Serv ü şemşādı ḳaçan ḳılsam temāşā aġlaram
4 Ölmedüm yolına sen cānānenüñ ḳurban diyü
Gelse cānā her ḳaçan kim 'īd-i aẓḥā aġlaram
5 Ben Murādī ile ey meh olalı senden cüdā
Ṭaġ u ṣaḥrā bile aġlar ṣanma tenhā aġlaram (G 893)

Divanda Cenab-ı Hakk'ı terennüm eden şiirlere şu gazel güzel bir misal teşkil etmektedir.

1 Mekān senden ṭolu yā Rab velīkin bī-mekānsın sen
Vücūduñla zamān memlū velīkīn bī-zamānsın sen

2 Sen ol sulṭān-ı ʿālemsin ṭoyar naʿmañ ile ʿālem
Cihānı var iden sensin velīkin bī-cihānsın sen

3 Senüñdür ḳuvvet ü saṭvet senüñdür ʿizzet u nuṣret
ʿAyānsın cümleye şāhā velīkin bī-ʿayānsın sen

4 ʿAceb ḳudret durur bu ḥāl ʿaceb ḥikmet durur bu kār
Beyān eyler seni eşyā velīkin bī-beyānsın sen

5 Murādī bil bu deryānuñ kerānın bulmadı kimse
Naẓar iderse saña bil ki baḥr-ı bī-kerānsın sen (G 1000)

Divandaki tek muhammes bu gazelin tahmisi ile meydana getirilmiştir.

I

Nişānuñdur cihān naḳşı velīkin bī-nişānsın sen
ʿIyān iken ḥicāb-ı nūr-ıẕātīde nihānsın sen
Zamān ile mekānuñ ḫālıḳı bī-īn ü ānsın sen
Mekān senden ṭolu yā Rab velīkin bī-mekānsın sen
Vücūduñla zamān memlū velīkin bī-zamānsın sen

… (Muhammes)

Sultan Murad'ın indinde asıl sultanlık İbrahim Edhem gibi tacı tahtı terk etmekle mümkün olabilecektir. Üstelik o, bu yolda mesafeler katettiğine de inanmaktadır.

1 Bizi ṣūretde gördün pādişāyuz
Velī maʿnāda bir kemter gedāyuz (G 301)

1 Sen aña dime server kim ola anuñ serinde tāc
Serīr ü tācı serden terk idenler belki serverdür (G 301)

1 Gülistān-ı ʿışḳa girdüm bülbül-i gūyā menem
Yārümüñ gördüm cemālin vālih ü şeydā menem

2 Pādişāh-ı dehrem oldum yār işiginde gedā
Çün gedāyam ʿālem içre rütbe-i vālā menem

3 Rāzümi bildürmezem aġyār-ı nā-hem-vāre ben
Genc-i sırra dā'imā çün ḥākim-i aʿlā menem

4 Ey ḫalīlüm Kaʿbe ḳaṣdın eyleyüp çekme elem
Gel ṭavāf eyle beni kim Kaʿbe-i ʿulya menem

5 Ey Murādī ʿālem-i vaḥdetde keñretdür vaḥīd
Sen temāşā ḳıl beni kim keñret-i tenhā menem (G 908)

Muradi'nin şiirlerinde eski meşhur âşıkların adları ender olarak anılmıştır.

1 Beni ʿālemde Ferhād eyleyen şīrīn zebānuñdur
Beni bülbülleyin zār eyleyen ġonce dehānuñdur
2 Ḥamīde eyleyen ḳaddüm dilümi eyleyen şerḥa
Senüñ ol tīr-i ġamzeñle begüm ebrū kemānuñdur
3 Ne ʿārum var ne nāmūsum ne ʿālemden ḫaber-dārum
Ḳamusın maḥv iden benden senüñ ol mū-miyānuñdur
4 Benüm bu cānuma cevr ü cefālar ḳılduġuñ cānā
Bana ʿayn-ı refāhiyyet durur ṣanma ziyānuñdur
5 Geçüpdür devri Mecnūnuñ daḫı Vāmıḳla Ferhāduñ
Murādī sen fiġānı eyle kim şimdi zamānuñdur (G 317)

Onun şiirlerinde tam bir tevekkül ve teslimiyet göze çarpmaktadır,

1 ʿÖmrüm senüñ ḫayālüñ ile rūz u şeb geçer
Ṣabr idelüm belāya olur cümle hep geçer
2 Ḳalbe didüm ki yāre di dermānuñ eylesün
Ḳatlan didi cefāya ki cümle taʿab geçer (G 475)
5 Murāda her ne kim senden gelürse
Aña şādī durur ol ġam degüldür (G 523)

Sultan Muradi, aşk yolunda kimsenin kendisine erişemeyeceği kanaatindedir.

3 ʿÂlemde daḫı bencüleyin ʿışḳ eri gelmez
Bir bencüleyin Zāl-ı cihān şāb getürmez
5 ʿIşḳ ehli bilür ne'ydügini işbu Murāduñ
ʿĀşıḳa ḥaram oldı göze ḫᵛāb getürmez (G 610)

Onun şiirlerinden çoğu âşıkanedir:

1 Āh kim her dem ḳılur ben mübtelāyı zār-ı ʿışḳ
Bilmez idüm müşkil imiş dostlar bu kār-ı ʿışḳ
2 Tīġ-i ġamla dem-be-dem bu sīnemi çāk eyledi
Yaḳdı yandırdı bu baġrum ey dirīġā nār-ı ʿışḳ

3 Bir ṣaçı leylī nigāra şöyle mecnūn itdi kim
Tā ḳıyāmet itmeyiserdür beni hüşyār-ı ʿışḳ
4 Ol cemāle şöyle ḳıldı ʿāşıḳ u şeydā beni
Eyleyiser ʿāḳibet Manṣūr-veş ber-dār-ı ʿışḳ
5 Bende ḳıldı ise sulṭān u gedāyı ġam degül
Ḥükm iderse ʿāleme cānā eger hünkār-ı ʿışḳ
6 Ol lebi ġonce nigāra bülbül idelden beni
Ḳıldı cümle ʿālemi bu gözlerüme ḫār-ı ʿışḳ
7 ʿIşḳı āsān mı ṣanursın ey *Murādī* bilmiş ol
Naḳd-i cān ile olur dāʿ im hemān bāzār-ı ʿışḳ (G 686)
1 ʿIşḳı āsān ṣanma ey dil ʿāşıḳa bürhān gerek
İbtidā ʿışḳa ḳadem baṣduḳda tāḳ-ı cān gerek (G 727)

Ancak bu aşk da aşkı süphani'dir.

1 ʿAklumı yaġmaladı göñlüm perīşān eyledi
Gösterüp bir dem cemālin yine pinhān eyledi
2 Kendüzüm bilmem dirīġa hep ferāmuş itmişem
Cürʿasını nūş idüp ser-mest ü ḥayrān eyledi
3 Tāb uraldan ʿaynuma nūruñ ḳomadı bende tāb
Ḳalbi ḥayrān çeşmi giryān ʿaḳlı sekrān eyledi
4 Bilmezem farḳ itmezem kim giceden gündüz nedür
İşbu vech ile beni giryān u nālān eyledi
5 Ey Murādī her ne kim gelse baña andan ṣafā
Her ne itdiyse baña bil ʿışḳ-ı Sübḥān eyledi (G 1472)

Muradî, birçok şiirinde kendisini mürşid mevkıinde görmektedir:

5 Murādī çün vücūdında murād-ı bī-bahā oldı
Mürīd olmış durur aña ḳamu aʿla vü ednādan (G 991)

O, bu cihanın süsünün gideceği şuurundadır:

1 Cihān ārāyişine aldanuben olmaġıl ḥayrān
Fenādur ey göñül āḫır bozılur defter ü dīvān (G 998)

Muradi'nin şiirlerinin çoğu tasavvuf çeşnisinde olduğu için divandaki gazellerin pek çoğu yekahenktir. Bunlara bir kaç misal:

1 Dümü'umdan çü ẓāhir oldı bir yemm-i mehīb-āsā
O deryādan müheyyā oldı peydāda olub peydā
2 Olub māhīler anda her biri bir şekl-i āḫerde
Kiminüñ rengi sevdādur kiminüñ levnidür beyżā
3 Gezerler anda keştīler içi maḫlūḳ ile memlū
Sürer bād-ı mehīb anları açmış bād-bān cem'ā
4 Ḳaçan mevc ursa ol deryā ṭolar şarḳ ile ġarb aṣvāt
Zemīn ü āsumān ditrer yine sākin olur ḥālā
5 Murāduñ mümkin olmaz kim bilime vech-i ma'nāsı
Yine ma'nāda bilinmiş durur ma'nāsı icmālā (G 53)

Muhabbet üzerine:

1 Ḥayāt-ı cāvidānumdur maḥabbet
Benüm vird-i zebānumdur maḥabbet
2 Cemāl-i lā-yezāle rehberümdür
Benüm sırr-ı nihānumdur maḥabbet
3 Enīs-i ġam-güsārumdur dem-ā-dem
Ḥabīb-i mihribānumdur maḥabbet
4 Refīḳümdür ḳamu kārumda hem-dem
Nihān u hem 'ayānumdur maḥabbet
5 Maḥabbetdür beni şeydā ḳılan āh
Tenümde maḫż-ı cānumdur maḥabbet
6 Göñül baḥr-ı ḥaḳīḳatde gemidür
Pes aña bād-bānumdur maḥabbet
7 Beni yār ile ḳıldı āşinā ol
Göñül taḫtında ḫānumdur maḥabbet
8 Maḥabbetle çü ten oldı muḫammer
Ḥakīm-i kār-dānumdur maḥabbet
9 Ġam-ı hicrānda eglencem oldur
Benüm eşk-i revānumdur maḥabbet
10 Kemālümdür viṣālümdür cemālüm
Benüm cān ü cihānumdur maḥabbet
11 'Azīzümdür refīḳ u mūnisümdür
Benüm ẕikr-i lisānumdur maḥabbet

12 Ġıdā-yı rūḥ-baḫşumdur ḥayātum
Benüm dārü'l-amānumdur maḥabbet
13 Maḥabbetden durur mīm-i Muḥammed
Ḥabīb-i dil-sitānumdur maḥabbet
14 Baña rāhumda her dem reh-nümādur
Şefīḳ-i mihribānumdur maḥabbet
15 Necātumdur benüm kürbetde dā'im
Ḥaḳīḳat ḫānumānumdur maḥabbet
16 Ḫayālümdür dü-çeşmümde şeb ü rūz
Mükerrer dīde-bānumdur maḥabbet
17 Lisānumdur dehānumdur zebānum
Dil ile tev'emānumdur maḥabbet
18 Seḥerde dīde olduḳda küşāde
Naẓar-gāh-ı 'ayānumdur maḥabbet
19 Maḥabbetden beni ayırma yā Rab
Çü verd-i būstānumdur maḥabbet
20 Murādī ceẕbe-i Ḥaḳdur kelāmuñ
Zebānumda beyānumdur maḥabbet (G 207)

Terk hususunda:

1 Yāre serden geçmeyince bilmedüm vuṣlat nedür
'İzzeti terk itmeyince bilmedüm 'izzet nedür
2 Evvel ü uḫrāya çün kim ser-be-ser ḳıldum naẓar
Cümleden vaz gelmeyince bilmedüm devlet nedür
3 Ṭūr-ı Mūsāda ṭolandum nice māh u nice sāl
Ṭūr-ı cisme aġmayınca bilmedüm ḳurbet nedür
4 Keñreti terk eyledüm ki vaḥdete ola ṭarīḳ
Ḳalbi tenhā ḳılmayınca bilmedüm vaḥdet nedür
5 Her himemden ṭutmışumdur ey Murādī añlaġıl
Kendözümi bilmeyince bilmedüm himmet nedür (G 326)

Tövbe üzerine:

1 Geldüm günāhum bilmişem estaġfiru'llāh el-'aẓīm
Cürmüme tevbe ḳılmışam estaġfiru'llāh el-'aẓīm
2 Bildüm günāhumı ḳamu ḳapuña geldüm yüz sürü
Yā Rabbī derven yalvara etaġfiru'llāh el-'aẓīm

3 Yā Rabbenā raḥm it baña dutdum yüzüm geldüm saña
Virdüm budur subḥ u mesā estaġfiru'llāh el-aẓīm
4 Geldüm cenābuña senüñ luṭfuñ umarven raḥmetüñ
Vardur ḳuluna re'fetüñ estaġfiru'llāh el-'aẓīm
5 Çoḳdur günāhum yā ilāh sensin baña her dem penāh
Her dem ḳılurven āh vāh estaġfiru'llāh el-'aẓīm (G 939)

Osmanlı sultanları diğer şairlere nümune olacak derecede ve üç dilde tarih düşürmüşlerdir. Sultan Murad'ın da çok güzel tarih mısra ve beyitleri vardır.

Sultan Üçüncü Murad, bazı yerler ve hadiseler için tarih düşürmüştür. Ancak bunlar divanda yoktur.

Ayasofya Camii'nin mihrabı üzerinde, kendi hattı ile yazdığı levhalar için:

"Alâmet-i ümmet"
علامت امت
(982=1575) (Emiri, 33, 34)

tarihini düşürmüştür.

Onun Ortakapı'da Bâbüssaade'ye Zülüflü Baltacılar Koğuşuna bitişik Harem-i Hümayun kapısına düşürdüğü tarihi de Kilari Nuri Bey tarafından bir kaside içinde yer almıştır:

Güzîn-i pâdişehân-Han Murad-ı âlîşân
Yegâne-i şeh-i sâhipkırân-ı Yezdânî

Şu pâdişâh-ı cihândır ki emredip aldı
Kimine bendesi taht-ı Revân u Şirvânı

Ne cân ile hareket Gürcî vü Pîmâk
Yapıldı kal'a-i Gümrî alındı her yanı

O pâdişâh-ı saâdet zamân-ı adlinde
Şerefle verdi yapıp her makâma unvânı

Cemî-i bâb-ı sarâyı şerîf olup âlî
Bu bâb-ı dil-keşin ol denli yog idi şânı

Harîm-i bâb-ı adâlette ol Mehemmet Ağa
Saâdet ile yapılmağa erz eder onu

O pâdişâh-ı cihân eyleyip yine târîh
Müşerref eyledi yapıp bu bâb-ı dîvânı

Felekte şems-i dırahşânı altun üsküfle
Bu bâbın yaraşır olsa önünde derbânı

Bu bâb-ı devletin oldu dü-mısrâ-ı târîh
Getirse seyrine âsârı n'ola âyânı

Murâd Han-i Sâlis
"Letâfet içre yeridir der-i behişt-i acîb"
در بهشت عجیب
(996=1588)"

"Harîm-i cennet-i a'lâda bâb-ı Sultânî"
حریم جنت اعلیده باب سلطانی
(996=1588)" (Ata, IV, 137; Emiri, 34).

Son beyit için Tarih-i Ata'da "Manzum hutut-ı hümayunlarındandur." ifadesi kullanılmıştır (Ata, IV, 55).

Muradi, bazı Türkçe kelimelerle Farsça tamlamalar da yapmıştır. Bunlarda Türkçe kelimeler tamlayan ve tamlanan vazifesinde de kullanılmıştır. Birkaç misal: ah-ı gönül (1334.2), ayn-ı gönül (377.1), fülk-i gönül (1.4, 150.2, 792.1, 1319.4), gavvas-ı gönül (459.2), geşti-i gönül (422.4), guş-ı gönül (510.3), hut-ı gönül (1356.2), kurs-ı güneş (629.1), levh-i gönül (1207.3), mir'at-ı gönül (793.1), murg-ı gönül (179.4, 380.1, 1158.1), seyyah-ı gönül (1474.2), sultan-ı gönül (1106.2), şevk-ı gönül (470.1), terk-i var (556.4, 657.5), kulağ-ı can (750.5).

Divan'da "ler" eki bazen Arapça çokluk kelimelerin üzerine getirilerek kaideye muhalif olarak, melaikler, halâyıklar, encümler (56.4, 819.3, 897.2, 1255.3)" şeklinde katmerlendirilmiştir.

1 Benüm rāz-ı nihānumdan ḫaber bilmez melā'ikler
Melā'ik ʿāciz olmışdur ne bilsünler ḫalāyıḳlar (G 282)

4 Burûḳın neşr ider âfâka nûra ġarḳ encümler
Maʿânîdür olan aṣdâf ḳamerdendür żiyâ peydâ (G 56)

Muradi, bazen ibareleri vezin zoruyla değişik şekilde ifade etmek zorunda kalmıştır. Mesela "bismi'llâhi'r-Rahmani'r-Rahim"i aşağıdaki beyitte geçtiği tarzda söylemiştir: bk. Gazeli: 282. 1'

4 Çünki bi'smi'llâhi er-Raḥmân didi er-Raḥîm
Ḳul hüve'llâhu eḥad bu âyete bürhân ḳıl (G 761)

Muradi'nin beş beyitlik bir gazelde aynı kafiyeyi iki defa kullandığı da vakidir:

1 Bûy-ı güldendür ḥużûrı bülbül- şûrîdenüñ
Ṣâni'-i verdüñ cemâli ârzûsı dîdenüñ
2 Her seḥerde nâle çeksem iñler âhum nâleme
Hey 'acâ'ib ḥâli vardur bu dil-i şûrîdenüñ (G 728)

Sultan Üçüncü Murad'ın Divan'da Olmayan Bazı Şiirleri

Tezkirelerde ve bazı eserlerde gördüğümüz bir kısım şiirleri divanda yoktur. Bundan da anlaşılmaktadır ki onun bütün şiirleri divanına derc olunmamıştır. Bunlar arasında Ruhi'nin ve Baki'nin tahmis ettiği gazelleri ile Baki'nin Muradi'ye nazire beyitleri de vardır.

Muradi'nin Divan'da olmayan bazı şiirleri:

Rağbet mi kodu tatlı dilin şekkere cânâ
Kıymet mi kodu la'l-i lebin cevhere cânâ

(Ata, 1293, IV, 55; Faik Reşat, 1327, 276)[1]

Ne denli başa çıksa dûd-ı âhımdan bükâ artar
Bu âdettir ser-i kûh üzre yel estikçe mâ artar

(Ata, 1293, IV, 55; Riyazi, 1275, vr. 20-222)

Visâle vâdeler eyler Murâda ol gül-i ter
Yalancı gül gibi bir yâr-ı dilsitânım var

(Ata, 1293, IV, 54; Rıza, 1316, 8; Süreyya, 13O8, 1, 77)[3]

Lutf-ı Rahmâna istinâdım var
Fazl-ı Haktan nice murâdım var

Çün direst etmişim Hudâya gönül
Meded-i Hakka îtimâdım var

1 Vezin: Mef'ûlü Mefâîlü Mefâîlü Feûlün

2 (1b yel estikçe: ebr oldukça). Vezin: Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün

3 1a Visâle vâdeler eyler: Vefâya vâde kılar mı; 1b yâr-ı dilsitânum: tâze nev-civânum; 1b yâr-ı: şâh-ı; Vezin: Mefâilün Feilâtün Mefâilün Feilün

Leşker ü mâla ittiká itmem
Asker-i gayba istinâdım var

Çalışın ey mücâhidân-ı gazâ
Dîn yolunda benim cihâdım var

(Ata, 1293, IV, 54)1

Vâ hazer arsa-i vahdette bu gün çâlâkiz
Her cihetten geçüben vâhit olup bîbâkiz

Nâzır-ı âyîne-i levh-i hakâyık oluben
Ehl-i dânişteniz ilm ile acep derrâkiz

İkilikte n'ideriz vâhid-i mutlak çü biziz
Varlık çün biziz âfâka gelen idrâkiz

Limeni'l-mülk okuruz âleme her rûz u şeb
Hâlik-i kül çü biziz cümle helekten pâkiz

Olmasak olmaz idi cümle cihân mâfîhâ
Ey Muradî yine sırr-ı hikem-i levlâkiz

(Ata, 1293, IV, 54)[2]

Nice tâkat getirsin çeşm-i âşık rûy-ı dildâra
Getirmez tâb çün bir lahza berk-i tâb-envâra

Mukîm-i hân-kâh-ı aşk olaldan bu dil-i pür-dert
Olur abdâl-ı mihnet bağrı yara cismi sad-pâre

Sezâvâr olmaz ol sadra eğer Dârâ eğer Behmen
Bu dil yârin serîridir verilmez bir yol ağyâra

Ne çâre çâre ondandır dil-i bîcâreye her dem
Çü yâre uran oldur yine andan merhem-i çâre

Murâdın sözlerinin gösterir her harfi bir hikmet
Ne hikmet belki sıhhattir devâdır cümle bîmâra

(Ata, 1293, IV, 51)[3]

Aklımı yağmaladı gönlüm perîşân eyledi
Gösterip bir dem cemâlin yine pinhân eyledi

(Ali Nurettin, 1311, 38)[4]

1 Vezin: Feilâtün Mefâilün Feilün

2 Vezin: Feilâtün Feilâtün Feilâtün Feilün

3 Vezin: Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün Mefâîlün

4 Vezin: Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün

Sultan Üçüncü Murad'ın bazen kendisine verilen telhislere de manzum cevaplar verdiği görülmektedir.

Münâsip düştü tensîbin murâda
Hudâ tevfîkini kılsın irâde

Sebât eyler murâdı akd-ı ahde
Muvaffak eylesin Hak hall ü akde

(Ata, 1293, IV, 55-56)[1]

Bu arzı bir dahi tetkíka himmet
Edersen elbet eylersin isâbet

(Ata, 1293, IV, 55-56; Ali Nurettin, 1311, 38)[2]

Bu tensîbin mukârindür murâda
Onun'çün eyledim icrâ irâde

(Ata, 1293, IV, 56)[3]

Sultan Üçüncü Murad'ın Eserleri

Sultan Üçüncü Murad, Osmanlı hükümdarları arasında ilmiyle ve şiirleriyle tanınmış bir şahsiyettir. Saltanat meşguliyeti arasında ilim, şiir ve hattatlıkla uğraşması onun çok yönlü bir padişah olduğunu göstermektedir. Şehzadeliği sırasında ve yirmi bir yıllık saltanatı süresinde bin altı yüz kadar gazel yazmıştır. Bunun yanı sıra ilmî ve tasavvufi toplantılar tertip etmiş, bu sahada da eserler yazmıştır. Bu, onun sanat faaliyetleri ile ne kadar alakadar bir insan olduğu hakkında fikir vermektedir. Üçüncü Murad şiir vadisinde Osmanlı hanedanı içinde Kanuni Sultan Süleyman'dan sonra en çok eser veren kişidir, Muhibbi (Kanuni) Divanı'nın hacmi Muradî Divanı'nın iki misline yaklaşmaktadır. (Çubuk, V. 3 cilt; Ak, 1979; İKTYDK)

Ancak Kanuni'nin hükümdarlık süresi de Üçüncü Murad'a göre iki misli daha uzundur.Bazı eserler Muradî'nin Arapça ve Farsça divanlarından ve tasavvuf vadisinde yazılmış iki eserinden bahsetmektedir. (Mehmed Tahir, 1972, II, 224; Uzunçarşılı, 1973, III, 114; Öztuna, 1976, XXIX, 428; Öztuna, 1977, IV, 480)

1 Vezin: Mefâîlün Mefâîlün Feûlün

2 Vezin: Mefâîlün Mefâîlün Feûlün

3 Vezin: Mefâîlün Mefâîlün Feûlün

Bunları dikkate aldığımızda Sultan Üçüncü Murad Osmanlı hanedanı içinde İkinci Bayezid'in oğlu Şehzade Korkud'dan sonra en çok ilmî eser veren kişidir. Fakat kaynak eserler ve edebiyat tarihçileri, onun bu ehemmiyetine belki de eserlerinin ele geçmeyişi veya tetkik edilemeyişi sebebiyle temas etmemektedirler.

Araştırmacılar Muradi'nin Türkçe Divanı'ndaki Arapça ve Farsça manzumelerinden hareketle "Her üç dilde divanı vardır." şeklinde bir kanaate varmış olabilecekleri gibi onun bugün için ele geçmemiş Arapça ve Farsça divanlarını da görmüş olabilirler.

Çalışma mevzuu Sultan Üçüncü Murad'ın Türkçe divanı olduğu için diğer divanlar bahsin dışında kalmaktadırlar.

Bu arada Keşfü'z-Zünun'un matbu nüshasındaki bir yanlışa da işaret etmek gerekmektedir.

Eserin "İlm-i Devavin" kısmının, "Divan-ı Muradi" başlığı altındaki bölümde şu ibareler bulunmaktadır:

> "Türkî hüve's-sulṭân Murâd bin Mehmed eṣ-ṣâliṣ el-müteveffâ 1003. Velehü fî'z-zübdeti beyti vaḥidin ve dîvânühü meẕkurün fî-teẕkireti Ḥasan Çelebi Hicret-i Sulṭân Murâd
>
> ترکی هوالسلطان مراد بن محمد الثالث المتوفی ۱۰۰۳ وله فی الزبدة بیت واحد ودیوانه مذکور
>
> فی تذکرة حسن چلبی هجرت سلطان مراد

Burada Sultan Üçüncü Mehmed'in 1003'te ölen oğlu Murad'ın divanından bahsedilmektedir. Ancak Sultan Üçüncü Mehmed, Sultan Üçüncü Murad'ın oğludur ve H 1011 = M 1603'te vefat etmiştir. H 1003 = M 1595'te vefat eden Sultan Üçüncü Murad'tır. Dolayısıyla yukarıdaki ibarede Murad ile Mehmed isimlerinin yer değiştirmesiyle kayıt doğru bir ifade taşıyacaktır. (Kâtip Çelebi, 1871, I, 813).

Bununla beraber aynı eserin başka bir yerinde Üçüncü Murad için "Selim'in oğlu" ifadesi doğru olarak kayda alınmıştır. (Kâtip Çelebi, 1871, I, 793).

Divan

Hemen hemen gazellerden mürekkep olan Muradi Divanı, hacimli bir eserdir. Divandaki gazeller huruf-ı heca sırasıyla tertip edilmiştir. Yani Divan müretteptir.

Eser, sekiz beyitlik bir besmele manzumesiyle başlamaktadır. Divanın tertip tarzını bozmamak için şiir, hem divanın başında, hem de "Mesneviler" bölümünün başına getirildi.

Divan'da 1565 gazel, 1 muhammes, 48 mesnevi, 38 kıt'a ve 47 müfretvardır.

Hasan Çelebi, Beyani ve Müstakimzade bu eseri mürettep diye vasıflandırmışsa da diğer pek çok divandan farklı olarak kaside, terci-i bent, terkib-i bent, müstezat, rübai, tuyuğ, murabba, terbi, şarkı tardiye, tahmis, taştir, müseddes, tesdis, muamma, lügaz, tarih gibi manzumeler Muradi Divanı'nda yoktur.

Manzume çeşitlerinden şarkı nevi henüz doğmamış olup, tuyuğ ise bu devirde küçümsenmektedir.

Sehi Bey Anadolu sahasında uzun süre tutunamayan tuyuğ hakkında sonraki şairlere tercüman olarak şu beyti söylemiştir.

> Bülbül sedası gibi şi'r-i Sehi güzeldir
> Eş'âr-ı gayrılar hep ona göre tuyuğdur
>
> (Sehi, 1980. 64)

Muradi, terci-i bent ve terkib-i bent gibi nazım şekillerini muhtemelen uzunluğu sebebiyle tercih etmemiş, methiye tarzındaki kasidelere de padişah olması sebebiyle rağbet etmemiştir denilebilir.

Fatih nüshasında 153, 271, 938, 977, 1176, 1545. gazeller, 41, 43, 44 sıra numarasındaki mesneviler münacat başlığı taşımaktadır. Ancak divandaki manzumelerin pek çoğu zaten münacat tarzındadır. Keza yine bir kısım manzumeler de naat mahiyetinaedir. Muhteva itibarıyla tasavvufi bir divan olması sebebiyle tevhid, naat gibi manzumeler bu başlıklarla sıralanmamıştır. Ancak iyi bir tasavvuf kültürüne sahip İslam halifesi Üçüncü

Murad'ın, dört halifeyi de metheden şiirleri yoktur. Hatta bunların isimleri bile divanda anılmamıştır. Bir beyitte Hz. Ali ve Hz. Ömer (Ms. 46.5), bir beyitte Haydar (G 878.4) ve üç beyitte de Murtaza (G 169.4, 275.2, 333.4, 434.2, 605.3, 626.4, 988.3, 1219.1, 1283.3) isimleri geçmektedir. Divan'da İbrahim Edhem'den (871.14, 1353.4, 1473.5, 1480.5, 1518.3, 1560.5) başka bir veli ismine de rastlanmamaktadır.

Muradi Divanı'ndaki manzumelerin çoğu Türkçedir. 5 gazel Arapça; 8 gazel, 2 mesnevi, 2 nazım, l kıta da Farsça yazılmıştır.

Bunların yanı sıra eserde Arapça-Türkçe olarak 81 mülemma gazel, 4 mülemma mesnevi, 1 nazım, Arapça-Farsça-Türkçe olarak 1 gazel; Arapça-Farsça olarak 1 gazel yer almaktadır.

Divan'dakı gazellerin çokluğundan dolayı Muradiiçin "Bir gazel şairidir." denilebilir. Sultan Murad gazellerinin son beytinde mahlasını zikreder. Bazen de mahlasını, Muradi yerine Murad olarak da kullanmıştır. Mahlasını söylemediği gazellerin sayısı ise çok azdır. Onun gazellerinin en kısası dört (G 956, 1091, 1169…), en uzunu yirmi iki (G 1182) beyittir. Divanda Arap harflerinin hepsine uygun kafiyede şiir vardır. Ancak s (ث), harfindeki gazelin kafiyeleri âdeta, bu harften de bir gazel yazılmış olsun hissini vermektedir.

Eserde gazellerden sonra beş bentlik bir muhammes görülmektedir. Bunun bentlerinin son iki mısraları ise bir gazel olarak divanda ayrıca yerini almıştır.

Divanda gazelleri kısa mesneviler takip etmektedir.

En kısa mesnevi iki beyit (Ms. 24, 25, 34, 38, 39, 40, 47, 48), en uzun mesnevi yirmi iki (Ms. 46) beyittir.

Divan'da mesnevi kısmından sonra mukattaat başlığı altında kısa şiirler yer almaktadır. Ancak bunlar "kıta" değil birer "nazımdır" (İpekten, 1982, 37-42)"dır. Bunların arasında Hekimoğlu nüshasında iki beyitlik bir kıta vardır (Mk. 16). Yalnız Fatih nüshasında verilen bu "Mukattaat" başlığı müstensihin verdiği bir başlık olabileceği gibi şiir parçaları manasında kullanılmış olabilir.

En kısa nazım iki (Mk. 3, 5, 6…) beyit, en uzun nazım ise dört (Mk. 27) beyittir. Divan'daki tek kıta ise iki beyittir (Mk. 16). Eserin sonunda müfretler vardır.

Muradî Divanı'nin toplam beyit sayısı 8398'dir. Divandaki nazım çeşitlerinin beyit sayısı şöyledir:

Beyit Sayısı	Gazel	Mesnevi	Nazım	Kıta	Müfret
1	-	-	-	-	48
2	-	9	29	1	-
3	-	10	8	-	-
4	6	8	1	-	-
5	1460	14	-	-	-
6	40	1	-	-	-
7	45	2	-	-	-
8	1	2	-	-	-
9	7	-	-	-	-
10	1	-	-	-	-
11	1	-	-	-	-
12	1	1	-	-	-
14	1	-	-	-	-
20	1	-	-	-	-
22	1	1	-	-	-
Toplam:	**1565**	**48**	**38**	**1**	**47**

Osmanlı Müellifleri'nde Muradi'nin Millet Kütüphanesinde Arapça ve Farsça divanları olduğu da ifade edilmektedir (Mehmed Tahir, 1972, II, 224). Osmanlı Tarihi'nde de onun Türkçe Divan dışında Arapça ve Farsça divanlarından bahsetmektedir (Uzunçarşılı, 1973, III-I, 114). Türk Ansiklopedisi, Üçüncü Murad maddes**i (**Öztuna, 1976, XXIV, 428) ve Büyük Türkiye Tarihi'nde (Öztuna, 1977, IV, 480; Heyet, 3/1386) de Muradi'nin iki Türkçe, birer de Arapça ve Farsça olmak üzere dört divanı olduğu kaydedilmiştir.

Yapılan araştırmalarda Muradi'nin Arapça, Farsça ve ikinci Türkçe Divanı'na rastlanamadı. (İKTYDK, 1/77-179; Karatay, F. E., 1961. II, 1986-3088; Millî Kütüphane, 332- 336; Fatih Kitaplığı, No.3874; Ayasofya Kitaplığı, 3972; Hekimoğlu Ali Paşa Kitaplığı, No.401; Mihrişah Sultan Kitaplığı, Nr.359; Revan Kitaplığı, Nr.740; Blochet, E. (1933). Cataloque Des Manuscrits Turcs, II, P.137, 115, Bibliotheque National, No.274, 1030.) Muradi'nin Türkçe Divan yazmalarının altı nüshasının İstanbul Kütüphanelerinde, ikisinin de Bibliothegue Nationalde olduğunu tespit ettik.

Fütuhatü's-sıyam

Züht ve salah vadisinde tasavvufi bir eserdir (Hammer, J. v. 1991. C II. s. 211; Kâtip Çelebi. 1287. 1, 45; Kâtip Çelebi. 1971. II, 1237; Kütükoğlu, B. 1970. VIII, 625; Mehmed Tahir, Bursalı. 1972. II, 224; Naima Mustafa. 1967. I, 107; Öztuna, Y. 1977. IV, 481; Süreyya, Mehmed. 1308. I, 77; Şapolyo, E. B. 1961. 203; Uzunçarşılı, İ. H. 1973. C III-1, 114)

Nevi eserin telifine tarih düşürmüştür:

"Fütûhât-ı mülûk

فتوحات ملوك

(991=1583) (Kâtib Çelebi. 1287. 1, 45; II, 1237)

Kâtib Çelebi de bu eser için "Ehli yanında makbul eserdir" demektedir (Kâtip Çelebi, 1287, 45).

İslam Ansiklopedisi, Üçüncü Murad maddesi'nde "Çoğu Arapça ve Farsça olan bazı şiirlerinin Haşimi, Baki, Suphi, Hoca Sadeddin, Zekeriya vb. tarafından yapılmış şerhlerini ihtiva eden mecmua (Türk ve İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi, no. 1901; istinsah tarihi: 993) ile Sultan Murad'ın müstakil bir telifi olarak gösterilen Fütuhat-ı Sıyam (Atayi, Nevizade, 1268., I, 383 ve ondan naklen Fezleke I, 45 ve Kaşf al-Zunun, 1943, II, 1237) muhtemelen aynı eserdir." denilmektedir (Kütükoğlu, B. 1970. VIII, 625).

Yapılan araştırmada bu esere rastlanamadı.

Esrarname

Sultan Üçüncü Murad'ın bilinen üçüncü eseridir. Ancak araştırmalarda bu esere rastlanamadı. Esrarname Şeyh Şemsettin Sivasi tarafından şerh edilmiştir.

İKİNCİ KISIM

Muradi Divanı'nın Yazma Nüshaları ve Metnin Kuruluşunda Karşılaştırılan Nüshalar

Yapılan araştırmalar sonucunda Sultan Üçüncü Murad Divanı'nın altısı İstanbul'da, ikisi Paris'te olmak üzere sekiz yazma nüshasını tespit edildi. Divandaki metinleri kurarken de bu nüshaları göz önüne alınıp sağlam bir metin kurmaya çalışıldı.

Muradi Divanı'nın yazma nüshaları:

1. (F) Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kitaplığı, No. 3874.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan bu nüshada 1 besmele manzumesi, 5 münacat, 1424 gazel, 1 muhammes, 25 mesnevi, 35 kıta, 32 müfret vardır. 153, 271, 945, 958, 1175, 1543. gazeller ile 41, 43, 44. mesneviler için "Münacat" başlığı konulmuş ise de zaten divandaki şiirlerin tamamına yakını münacattır veya dinî içeriklidir.

Başı: Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm
Āyet-i ʿunvān-ı kelām-ı ḳadīm (Ms.1.1)
Sonu: Ṭāʿatüm olmadı saña lāyıḳ
Rūşen eyle bu ḳalbi yā Ḫālıḳ (Mf. 41)

17 satırlı, 266 yapraklık bu nüshanın dış ebatları 300 x 165, iç ebatları 225 x 115'tir. Nüsha kalınca güzel bir talik yazı ile yazılmıştır. İlk sayfada ince nakışlı ve tezhipli bir başlık bulunduğu gibi harf değişikliklerinde harfin adını bildiren "Ḥarfü'l-Bā'" gibi, vezin değişikliklerinde veznin bahrini ve füruunu bildiren "Baḥri'l-muḍāriʿi'l-aḫrebi'l-mekfuf" yahut "Min-leṭā'ifi kelimātihi sellemehu ebḳāhu", "Ve min-elfāẓihi'l-mübāreke" vb. tarzında veya şekil ve tür değişikliklerinde "Muḫammes", "Meṣneviyyāt" bir kısmında "Münācāt", "Velehü", "Muḳaṭṭaʿāt." Kafiye harfi, vezin ve nazım türlü değişikliklerinde harfi, vezni veya şekli bildiren başlıklar vardır. Her gazelin son beytinin iki yanında birbirinin simetrisi olan fakat hiçbiri diğerine benzemeyen çok süslü, güzel ve çeşitli renklerde kare şeklinde nakış ve tezhipler vardır.

C: altın ve mavi, kt: abadi, kap ve mıklebin dışı siyah, içi kırmızı meşin olup, içi ve dışı yaldızla kabartma şemseli, köşebentli ve kenarsuludur.

Baş tarafında Birinci Mahmut'un tuğralı mührü ile vakfı tescil eden Evkaf Müfettişi Tahir Efendi'nin "Ḫāk-i pāy-i faḫr-i ʿālem Muṣṭafā" şeklindeki mührü basılıdır. (İKTYDK, 1947, I, 178; MK, MFA -D-, 334)

2. (A) Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kitaplığı, No. 3972.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan bu nüshada 1 besmele manzumesi, 3 münacat, 1 naat, 1407 gazel, 1 muhammes, 12 nazım, 3 kıta, 1 mesnevi, 32 beyit vardır.

Başı: Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm
Āyet-i ʿunvān-ı kelām-ı ḳadīm (Ms.1.1)
Sonu: Ṭāʿatüm olmadı saña lāyıḳ
Rūşen eyle bu ḳalbi yā Ḫālıḳ (Mf. 41)

19 satırlı 235 yapraklık bu bu nüshanın dış ebatları 370 x 222, iç ebatları 260 x 132'tir. Harekeli, nesih yazı ile yazılmıştır. Beyit araları tezhiplidir. İlk iki sayfa ve kenarlar ile beyit araları tezhipli, gazel başlıkları ve yanlıkları da ilk iki sayfada fazla, diğerlerinde hafif olmak üzere tezhipli (ilk iki sayfa ve bazı şiirlerin başlık ve yanlık tezhip şekilleri birbirinin simetrisi olup diğer tezhiblerin hiç biri diğerine benzemiyor), cildi yaldız ve mavi, szb: yaldız, mavi ve kırmızı olup her şiirin üstünde Arapça olarak "Velehü sellemehu'llāh", "Velehü aḥsena'llāhu ileyh", "Mine'l-enfāsi'l-ḳudsiyyeti's-sulṭāniyyeh nevvera'llāhu fu'ādehu ve nāle murādehu", "Min nefeḫāti ünsihi ve lemeʿāti ḳudsih", vb. ibareler bulunmaktadır. Bunların yanlarına ve son beyti teşkil eden iki mısraın yanlarına hiçbiri diğerine benzemeyen nakış ve tezhipler yapılmıştır. cl:altın ve mavi, kt:abadi, kap ve mıklebin dışı siyah, içi kırmızı meşin olup, içi ve dışı yaldızla kabartma şemseli, köşebentli ve kenarsuludur. Baş tarafında Birinci Mahmut'un tuğralı mührü ile vakfı tescil eden Evkaf Müfettişi Tahir Efendi'nin "Ḫāk-i pāy-i ʿālem Muṣṭafā" şeklindeki mührü basılıdır. (İKTYDK, 1947, I, 178; MK, MFA -D-, 334)

3. (H) Millet Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Kitaplığı, Ali Emiri, Manzum Eserler Bölümü. No. 625.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan bu nüshada 1278 gazel, 1 muhammes, 25 mesnevi, 28 kıta, 7 müfret vardır. Bu nüsha güzel bir talik yazı ile yazılmıştır.

Başı: Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm
Āyet-i 'unvān-ı kelām-ı ḳadīm (Ms.1.1)

Sonu: Cür'adan mestem 'ineb ābı nedür
Bu şarābuñ bilmezem tābı nedür (Mf. 39)

15 satırlı, 270 yapraklık bu nüshanın dış ebatları 270 x 193, iç ebatları 110 x 180'dir. Nüsha harekeli güzel bir talik yazı ile yazılmıştır. Tezhiplidir. İlk sayfanın satır araları yaldızlı ve her sayfadaki gazel vd. araları yaldız çiçeklerle süslü. cl:bir sıra yeşil, bir sıra kırmızı, bir sıra yaldızlli. Bilhassa baş taraflarda kafiye harfi ve vezin değiştiğinde, kafiye harfine ait veznin bahrini ve bahrin hangi füruu olduğunu ifade eden başlıklar ile bunların yanında veya sayfa kenarında "Ḥarfü'l-bā'. Baḥr-i remel-i müṣemmen-i maḥẕuf. Veznühü. Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilün.", "Bu Bir Kaç Gazel Bahr-i Remel-i Müsemmen-i Mahbun-ı Mahzuf Maksurda vâkí olmuştur.", "Baḥr-i hezec-i aḫreb-i mekfuf-ı maḥẕuf. Mef'ulü Mefâîlü Mefâîlü Feulün.", "Baḥr-i mücteṣ-i maḫbun-ı maḥẕuf. Mefâilün Feilâtün Mefâilün Feilün" vb. ibareler yaldızla yazılıdır. Ancak 73. gazelin başlığında vezin "Mefâîlün Mefâîlün " olarak geçmekte ise de son tefilenin "Feulün" olması gerekmektedir. Keza yine 75. gazelin başlığında da vezin "Mef'ulü Mefâîlü Feulün" olarak gösterilmekte ise de gazelin vezni "Mefâîlün Feulün"dür. Harfü'z-za'dan itibaren başlık yerlerinde boşluk yahut nakış vardır. Gazellerin vb.lerin alt alta iki satır hâlinde yazılan beyitlerinin her iki yanında karşılıklı olarak birbirinin simetriği ve birbirine benzemeyen; diğerlerinin üzerinde de güzel nakışlar vardır. 231b varağında

Ruḫ-sārını niḳābına çün kim çeker o şāh
Mir'āt-ı ḳalbe perde olur bizde dūd-ı āh (G 1373)

ve 233a varağındaki

Kemāl-i ma'rifetüm añladum kemālinde
Celāl-i saṭvetümi bilmişem celālinde (G 1382)

matlalı gazeller yaprakların kenarına yazılmıştır. kt:abadi, ct:koyu kahverengi meşin, şemseli, köşebentli ve mıklepli.

Birinci yaprakta Hekimoğlu Ali Paşa'nın vâkıf mührü basılıdır. Baş tarafta numarasız bir yaprakta divanın İkinci Murad'a ait olduğu yazılı ise de yanlıştır. (İKTYDK, 1947, I, 177; MK, MFA -D-, 332)

4. (M) Eyüp Husrev Paşa Kütüphanesi, Mihrişah Sultan Kitaplığı, No. 359.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan H. 1081 (M. 1670/71) temellük tarihli bu nüshanın sonu ve iç kısmındaki bazı yapraklar noksandır. Yazmada 1 besmele manzumesi, 8 beyitlik mesnevi ve 1230 gazel vardır. 13 satırlı, 288 yapraklık bu nüsha harekeli nesih yazı ile yazılmıştır. Gazellerin mısraları alt alta yazılan son beyitlerin yan taraflarında karşılıklı olarak birbirinin aynı ve diğerine benzemeyen güzel nakışlar vardır.

Nüshadaki kopmuş olan yapraklar, gazel sıra numaralarına göre şu şekildedir: 437.5'ten itibaren 442.2'ye kadar 4 gazel iki beyit (1 varak), 449.6'dan itibaren 454.3'e kadar 4 gazel 3 beyit (1 varak), 483.3'ten itibaren 492'ye kadar (2 varak), 529.2'den itibaren 533.4'e kadar (1 varak), 571.4'ten itibaren, 575.5b mısraına kadar (1 varak), 1344.1'den itibaren 1348.4'e kadar (1 varak), 1504.4'ten divanın sonuna kadar olan yapraklar yoktur. 1 besmele manzumesi, 8 beyitlik mesnevi, 1230 gazel vardır.

Başı: Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm
Āyet-i 'unvān-ı kelām-ı ḳadīm (Ms 1.1)

Sonu: Kenz-i ma'nāyı bulup yolına terk-i ser idüp
Ḳalbüñ āyīnesini nice ṣafā gördüñ mi (G 1504.3)

yk:288, dış ebatları: 289 x 165, iç ebatları: 155 x 100, st: 13, yz: harekeli nesih, bk: birinci yaprakta ve her gazelin sonunda nakışlı ve tezhipli, C: sahife kenarları ve mahlaslar yaldız, gazellerin son beyitleri alt alta yazılmış olup

karşılıklı olarak birbirinin aynı ve biri dikerine benzemeyen güzel nakışlarla işlenmiştir. kt: abadi, ct: içi ve dışı kahverengi meşin, şemseli, köşebentli, kenarsulu, başında vakıf mührü basılı ve "Ya hu Sultan Murad-ı Salis -kaddesa'llahe sırrehu- Hazretlerinin nutk-ı şerifleridir. Ehl-i aşk yanında hırz-ı can olunur. Her bir kelimat-ı kutsiyeleri bir feyz-i ilahî ata eder define-i azimedir. Hak Teala şifailerin nasib-i müyesser eyleye. Ve himmet-i aliyelerin hazır ve üzerimizde daim eyleye. Amin. Ya muin.259" ile divanın başındaki mesnevi'nin başlığında "Nutk-ı şerif-i Sultan Murad-ı Salis. -Kaddese sırrehu' l-aziz" ve sonunda "İşbu nüsha-i şerife İstanbul'da Karaağaç Bahçesinde iştira olunup taht-ı mülküme dâhil olmuştur.Sene 1081" ibaresiyle bir temellük kaydı, onun arkasında da "Süvari mukabele kesedarı sabık el-hac Mehmed Ataullah Efendi'nin Eyüp Cami-i Şerifi derunuda kâin Mihrişah Sultan Kütüphanesine vakfeylediği Nutk-ı Sultan Murad Han-ı Salis nam kitaptır. Fi 17 C. Sene 1264" vakfiyesiyle vâkıfın imzası yazılıdır. (İKTYDK, 1947, I, 179; MK, MFA -D-, 336)

5. (AE) Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Kitaplığı, Manzum Eserler Bölümü, No. 401.

Müstensihi belli olmayan H. 1000 (M. 1592) tarihli bu nüshada 1135 gazel, 26 müfret vardır. 11 satırlı, 353 yapraklık bu nüsha harekeli nesih yazı ile yazılmıştır.

Başı: Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm
Āyet-i 'unvān-ı kelām-ı ḳadīm (Ms 1.1)

Sonu: Bu kitāb(uñ) ṣāḥibine her zamān
Sen 'ināyet eylegil yā Müste'ān (Mf. 48)

Dış ebatları: 258 x 165, iç ebatları: 168 x 102, st: 11, yz: harekeli ve muhtelif kalemle yazılmış nesih, bk: güzel tezhipli, C: bazı sahifelerde yaldızlı, bazıları cetvelsiz, kt: aharlı, kalınca ve bazıları renkli, C: kahverengi meşin, şemseli ve mıklepli.

Başta ve sonda Ali Emiri ile kitaplığı mühürleri basılıdır. İlk sayfa ve bu sayfadaki gazellerin iki satır hâlindeki son beyitlerinin, yanlıkları tezhipli, diğer gazellerin de son beyitlerinin yanlıkları ekseriya tezhip için kare

içine alınmış, bazı gazellere de başlık yeri açılmış ise de tezhiplenmemiş ve başlık konulmamıştır. Bu nüshanın bazı sayfalarının kenarları yaldızla nakışlı, bazıları boştur.Bazı sayfalarının rakipleri diğer sayfanın ilk kelimesiyle uygun değildir.Yazılar kalınlı incelidir. Bunlardan anlaşıldığına göre Divan, sonradan başka bir hattata ikmal ettirilmiş ve tezhiplerinin bir kısmı yapılamamıştır.

Bu nüshanın 113a ile 153b varakları arasında yer alan Divan'daki 337… 545 (dâhil) numaralı 149 gazel mükerreren yazılmıştır. Bu kısmı AE1 olarak adlandırdık. Bu bölümde AE'de olmayan 5 gazel vardır. AE1'deki bu gazellerin farkları da dip notta gösterildi. AE1'deki gazellerin beyit ve mısraları sayfa başlangıç ve bitişleri itibarıyla AE ile mutabıktır. Yalnız umumiyetle AE'nin a sayfasındaki gazeller AE1'de b sayfasında; b sayfasındaki gazeller de a sayfasında yer almaktadır. İstinsah farkı yok denecek kadar azdır. AE1'de olup AE'de olmayan gazeller 499, 500, 501, 544, 545 sıra numaralı gazellerdir. Bunlarla birlikte AE1'deki gazel sayısı 154'tür. (İKTYDK, 1947, I, 178; MK, MFA -D-, 332)

6. (R) Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kitaplığı, No. 740.

Müstensihi Mahmut bin Şeyh Ömer Dergüzini olup XVI. asırda istinsah edilmiştir. 1 besmele manzumesi, 851 gazel, 25 mesnevi, 11 müfret vardır.

Başı: Bede'nā bismi ilāhi'l-kerīmi'l-'aṭā
Lehü'l'izzü ve'l-mennü ve'l-ḳudretü ve'l-beḳā (G 80.1)
Sonu: Beyyināñla mü'min idenler iḳtibās
Ey Murādī añladılar manṭıḳ u güftārumı (G 1450.5)

15 satırlı, 179 yapraklık bu nüsha harekesiz güzel bir talik hatla yazılmıştır. Dış ebatları: 305 x 175, iç ebatları: 204 x 96. İlk çift ve son sahife tezhipli, gazel başlıkları için yer bırakılmış ise de başlık yerleri boş bırakılmıştır. C: vişne çürüğü, deri, mıklepli, şemse ve köşelikli, kt: aharlı, zerefşan. Zahriye ve serlevha müzehhep olup baş tarafında Birinci Mahmud'un tuğralı mührü vardır.

7. (B) Bibliotheque National, No. 1030.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan 15 satırlı, 269 yapraklı harekeli nüsha güzel bir nesihle lüks bir yazma hâlinde tertiplenmiştir. Bu nüshada 1 besmele manzumesi, 1322 gazel, 24 mesnevi, 27 nazm, 28 müfred vardır.

Başı: Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm
Āyet-i ʻunvān-ı kelām-ı ḳadīm (Ms. 1.1)

Sonu: Bu kitāb(uñ) ṣāḥibine her zamān
Sen ʻināyet eylegil yā Müsteʻān (Mf. 48)

Sayfa kenarlarına cetvel çekilmiş, gazellerin vezin değişikliklerinde, üstlerine tezhipsiz boşkluklar bırakılmıştır. İlk sayfada "Tezkire-i Sultan Murad" ve tezhıpli sayfada da "Bâ-diyâr-ı makâm-ı İbrâhîm / Be Kâbe-i insân şâh-ı kerîm" kazılı bir mühür vardır. Bu nüsha Bibliotheque National'de İkinci Murad adına kayıtlıdır. Bu kayıt Fatih Sultan Mehmed'in ilk divan sahibi padişah olması sebebiyle ondan önoe divan sahibi bir sultanın varlığını göstermiş olduğundan ilim âleminde heyecan uyandırmış ise de sonradan eserin Sultan Üçüncü Murad'a ait olduğu anlaşılmıştır.

8. (L) Bibliotheque National, Levayih-i Tayyibe No. 274.

İstinsah tarihi ve müstensihi belli olmayan bu nüshada besmele manzumesi de dâhil olmak üzere 3 mesnevi ve 205 gazel vardır. 101 yaprak olan bu nüshanın hemen her sahifesine bir şiir yazılmıştr.

Başı: Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm
Āyet-i ʻunvān-ı kelām-ı ḳadīm (Ms. 1.1)

Sonu: Luṭf itse Murādına irgürse murādına
Nām eylese adına ṣoḥbet nic'olur görsem (G. 976.12)

Sayfalardaki satır sayısı, manzume mısralarının karşı karşıya yazılması hâlinde beş, alt alta yazılması hâlinde ondur. Çok nefis bir yazı ve süsleme ile meydana getirilmiş bir hat ve tezhip şaheseridir. Ancak eser yazılırken vezne

fazla dikkat edilmemiş olacak ki bazı kelimelerde eksiklikler görülmektedir. Bu da Revan nüshası gibi kafiye ve vezin sırası gözetilmeksizin tertip edilmiştir. İlk sayfada "Dürer-i nazm-ı kelamü'l-müluk ve mülukü'1-kelam ki merhum ve mağfur (aleyhi'rahmeti rabbihi'l-gafur) es-sultan ibni Sultanü's-Sultan Murad Han Gazi Hazretleri'nin süluk hâlinde hâlini kāle getirip suret-i gazelde nazmeylediği Levayih-i Tayyibesidir. Rahmetullâhi aleyhi ve alî abai ve ecdâdihî ecmain. Aded-i evrak yüz varaktır. Gaflet olunmaya."

KAYNAKLAR

Ak, C. (1979). *Muhibbi divanı*. Atatürk Ü İslami İlimler Fakültesi. Doktora Tezi. 3 C. 1594s.

Ali Nurettin (1311). *Kelamü'l-müluk mülukü'l-kelam*. İst. Âlem Matb.

Âlî, Mustafa Âlî, Gelibolulu, Müverrih (1979). *Künhü'l-ahbar.* (haz. İsen, Mustafa. *Künhü'l-ahbar'ın tezkire kısmı, inceleme-metin,* Atatürk Ü Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum). İst. Ü Ktp. TY. 5959.

——————— (1926). *Menakıb-ı hünerveran*. Matbaa-i Amire. İst. [(haz. Cumbur. M. *Menakıb-ı hünerveran*. (1982). Kültür ve Turizm Bak. Yay. Başbakanlık Basm. Ank.].

Arat, R. R. Aprınçur Tigin'in bir şiiri. *Türk Yurdu Mecmuası.*

——————— (1964). Babur ve yazısı. *Türk Kültürü*.

——————— (1986). *Eski Türk şiiri*. Ank.

——————— (2000). Babur. Baburnâme "Babur'un Hâtıratı". 3. bs. Kültür Bak. Yay.

Ata, Ahmed, Tayyarzade (1293). *Tarih-i Ata*. İst.

Atayi, Nevizade, (1268). Hadaiku'l-hakaik fi tekmileti'ş-şakaik. İst.

Atsız, N. "Mustafa". *Türk Ansiklopedisi*.

Babinger, F. (1982). *Osmanlı tarih yazarları ve eserleri.* (Üçok, C.). Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. TTK Basm.

Banarlı, N. S. (1971-1978). *Resimli Türk edebiyâtı târîhi*. 2c. MEB. İst.

Bayati, Hasan b. Mahmut el-Bayati. (1231). *Cam-ı Cem-ayin*. İst. Kader Matb.

Baysun, M. C. "Cem". *İslam Ansiklopedisi*. MEB. İst.

Beliğ, İsmail Esseyit İsmail Beliğ Efendi, Burusevi. (1287). *Güldeste-i riyaz-ı irfan ve vefiyyat-ı danişveran-ı nadiran*. Bursa. Hudavendigâr Matb.

Beyani, *Tezkire-i Beyani*. Millet Ktp. Ali Emiri Kit. No. 757.

Beveridge, Annette S. (1905). The Babur-Name, London-Leyden

Blochet, E. (1933). *Cataloque des lianuscrits. Turc*. Bibliotheque National. No. 274. 1030. Paris.

Büyük Larousse. 9/638.

Çağatay, N. (1980). *Netayicü'l-vukuat, kurumları ve örgütleriyle Osmanlı tarihi, Mustafa Nuri paşa*. Sadeleştiren notlar ve açıklamaları ekleyen: Çağatay, Neş'et. TTK. Ank.

Çabuk, V. *Divan-ı Muhibbi. Kanûnî Sultân Süleymân'ın şiirleri*. Tercüman 1001 Temel Eser 3 C.

Danışman, Z., Gök, S. (1971). *Osmanlı padişahları serisi*. Kardeş Matb. İst.

Danişmend, İ. H. (1947-1955). *Osmanlı tarihi kronolojisi.* İst.

Emiri, Ali (1319). *Cevahirü'l-müluk*. l. Cüz, Mukaddeme, İst. Asır Matb.

Ergin, M. (2003). *Orhun âbideleri*. Hisar. Ebitig.azerblog.com.

Ergün, S. N. (1935). *Bâki dîvânı*. İst. Bozkurt Matb.

———— (1931). Muhtasar Türk Edebiyâtı Târîhi. İst.

———— (1938-40). *Türk şairleri*. C I, İst. Bozkurt Matb.; c, II, Sühulet Basm. Sünbüllü Acun Basm. Bozkurt Basm. 1938-39; C III Bozkurt Basm. İst.

Faik Reşat (1327). *Tarih-i edebiyat-ı Osmaniye.* İst. Zarafet Matb.

Gibb, E. J. W. (1904). *A history of Ottoman poetry*. London.

Gökbilgin, M. T. (1977a). "Kanuni". *İslam Ansiklopedisi*, MEB. İst.

———— (1977b). "Korkud". *İslam Ansiklopedisi*. MEB. İst.

Halim Giray (1287). *Gülbün-i hanan*. İst. Matbaa-i Amire.

Hammer, Joseph von. (1991). Osmanlı Tarihi. Çev.: Mehmet Ata. Bugünkü Dille Özetleyerek Yeniden Yazan: Karahan, Abdülkadir. MEB. İst.

Hasan b. Mahmut, Beyati (1231). *Cam-ı Cem-ayin*. İst. Kader Matb.

Hasan Çelebi, Kınalızade (1978). *Tezkiretü'ş-şuara.* (Eleştirmeli Baskıya Hazırlayan: Kutluk, İbrahim). TDK, Ank.

Hey'et, (1957). *Mufassal Osmanlı tarihi*. İskit Yayınevi / Güven Yay.

Hıfzı Tevfik, Hammamizade İhsan-Hasan Âli (1926). *Türk edebiyatı nümuneleri*. İst. Millî Matb.

http://kaplanburak. *Osmanlıya matbaanın gelişi.* blogcu. com/osmanliya-matbaanin-gelisi/1170627 .

İbrahim Hakkı (1938). *Zübde-i tarih-i Osmani*. İst. 1309.

İnalcık, H. (1970). "İkinci Murâd". *İslam Ansiklopedisi*. MEB. İst.

———— (1977). "İkinci Mehmed". *İslam Ansiklopedisi*. MEB. İst.

İpekten, H. (1982). *Eski Türk edebiyâtı, edebî bilgiler, l. Kısım: Nazım şekilleri*, Edebiyat Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Ders Notları. Erzurum.

———— (1983). *Fuzûlî, hayâtı-edebî-kişiliği-eserleri ve bazı şiirlerinin açıklamaları,* Atatürk Ü. Fen-Edebiyat Fak. Ders Notları, Erzurum.

İstanbul Kütüphaneleri Türkçe Yazma Divanlar Kataloğu. XII-XVI. Asır.

(1947). MEB. İst.
Kabaklı, A. (1973). *Türk edebiyatı.* İst. Otağ Matb.
Karatay, F. E. (1961). *Topkapı sarayı müzesi ktp. türkçe yazmalar kataloğu*. *C II: Filoloji, edebiyat, mecmualar*, Topkapı Sarayı Müzesi Yayını, İst.
Kâtib Çelebi (1287). *Fezleke.* 1. C 1286. 2. C 1287. Ceride-i Havadis Matb.
———— (1971). *(Muradi, Selimi). Keşf-el-Zunun. MEB.* İst.
Kırkkılıç, H. A. (1985). *Sultân üçüncü Murâd (Murâdî)*. Basılmamış doktora tezi. Atatürk Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tez yöneticisi: Prof. Dr. Hüseyin Ayan. Erzurum.
Kocatürk, V. M. (1962). *Osmanlı padişahları*. Ank. Ayyıldız Matb.
Koçu, R. E.m (1964). *Osmanlı tarihinin panoraması*. İst. Yeni Matbaa.
Köprülü, M. F. (1981). *Türk Edebiyatı tarihi*. İst. Ötüken Matb.
———— (1959). *Osmanlı devleti'nin kuruluşu*. TTK. Ank.
Köprülüzade, M. F. (1933). Anadolu'da Türk edebiyatının tekâmülü. *Yeni Türk Mecmuası*.
Kütükoğlu, B. (1970). "Üçüncü Murad". *İslam Ansiklopedisi*, MEB. İst.
Küçük, S. (1994). Bâkî Dîvânı Tenkitli Basım. TDK. Ank.
Latifi, Hatipzade Abdullatif (1914). *Tezkire-i Latifi*. İst.
Levend, A. S. (1973). *Türk edebiyatı tarihi.* TTK. Ank.
Mehmed Celal (1312). *Osmanlı edebiyatı nümuneleri*. İst. Matbaa-i Safa ve Enver.
Mehmed Tahir, Bursalı (1972). *Osmanlı müellifleri*. İst.
Millî Kütüphane, MFA(D). 332-336. Ank.
Mustafa Nuri (1294). *Netayicü'l-vukuat*. İst. Matbaaa-i Amire.
Müneccimbaşı, Ahmed Dede, Derviş. *Sahaifü'l-ahbar fi vakayiü'l-asar: camiü'd-düvel* (Çev. Erünsal, İsmail). Tercüman 1001 Temel Eser. Kervan Kit. AŞ.
Müniri. *Divan-ı Müniri*. İÜTYDK 5580.
Müstakimzade, Süleyman Sadettin (1928). *Tuhfe-i hattatin*. Türk Tarih Encümeni Külliyatı. İst. Devlet Matb.
Naima Mustafa (1967). *Naima tarihi* (Çeviren:Danışman Zuhuri). İst. Bahar Matb.
Nev'î (1977). DivanTenkidli Basım. haz.: Tulum, M., Tanyeri, M. A. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay. İst.
Nişancı, Ramazanzade, Mehmed (1290). *Nişancı tarihi*. İst.

Olgun, T. (1937). *Şair Nevi ve suriye kasidesi*. İst. Aydınlık Basm.
Öztuna, Y. (1976a). "İkinci Murad". *Türk Ansiklopedisi*. MEB. Ank.
———— (1976b). "Üçüncü Murad". *Türk Ansiklopedisi*. MEB. Ank.
———— (1980a). "Birinci Selim". *Türk Ansiklopedisi*. MEB. Ank.
———— (1980b). "İkinci Selim". *Türk Ansiklopedisi*. MEB. Ank.
———— (1981). "Süleyman (Kanuni)". *Türk Ansiklopedisi*. MEB. Ank.
———— (1977). *Büyük Türkiye tarihi*. İst. Ötüken Yay.
Peçevi, İbrahim (1982). *Peçevi tarihi* (Haz. Baykal, Bekir Sıtkı). Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. Başbakanlık Basm.
Rıza, Esseyit (1316). *Tezkire-i Rıza*. İst. İkdam Matb.
Riyazi, Mehmed (1275). *Riyazü'ş-şuara*. Eski Eserler Ktp. Ank. No. vr. 20-22.
Sehi (1980). *Tezkire-i Sehi(Heşt bihişt)*. Matbaa-i Amidi. İst. 1325 (Bugünkü Türkçeyle: İsen Mustafa). Tercüman 1001 Temel Eser. İst. Kervan Kit.
Solakzade, Hemdemi, Mehmed (1297). *Solakzade tarihi*. İst. Mahmut Bey Matb.
Subaşı, H. (1981). *Hattat padişahlar*. Tercüman Ramazan Sahifesi.
Süreyya, Mehmed (1308). *Sicill-i Osmani*. İst.
Şahabettin S. (1328). *Tarih-i edebiyat-ı Osmaniyye*. İst. Sancakyan Matb.
Şapolyo, E. B. (1961). *Osmanlı sultanları tarihi*. İst. Rafet Zaimler Yay.
Şardağ, R. (1982). *Şair sultanlar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Ank. Tisa Matb.
Şemseddin Sami (1306-1316). *Kamusü'l-a'lam*. Murad. C 6. 4253, Mehmed. C 6. 4309 İst. 6c.
Tansel, F. A. (1971). *Türk-İslam edebiyatı, Türkçe dinî metinler*. Ank. Ü Basm.
Turan, O. (1969). *Türk cihân hâkimiyeti mefkûresi târîhi*. İst. Matb. İst.
Turan, Ş. "İkinci Selim". *İslam ansiklopedisi*.
"II. Mehmed". *Türk ansiklopedisi*.
Uluçay, M. Ç. (1951). *Osmanlı sultanlarına aşk mektupları*.
Uzunçarşılı, İ. H. (1971). "II. Bayezid". İslam Ansiklopedisi. MEB. Ank.
———— (1973). *Osmanlı tarihi II*. TTK. Ank.